Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 70 (14892) 1992 чылдың сентябрь 3, четверг Солунга ат салган шагы 22.30. Чагыдар өртээ 10 көп. Салар өртээ 1 рубль.

Республикада дүжүт ажаалдазы эгелээн. Дүжүтү чидириг чок ажаап алырынга идепкейли: киржиилиңер!

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

ХОВУ-ШӨЛ: чаа дүжүт

БАШТАЙГЫ ДИЛИНДЕКТЕР

Бо-дур ам, сиген-ширбиживис четчир кылдыр белеткеп, курлап ап четтикпейн турувуста-ла база бир эн чугула кампания — тараа дүжүдүн ажаап ап алыры эгелей берген. Амгы хүннерде ховушөлдер катап оттуп, ында комбайн, тракторларын шимээн даажы, автомашиналарын ховудан шаңче шуужуу үзүктел чок апарган. Ажылдын шак ындыг бачым апарганын Тандыла Межегей аттыг коллективтиг ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бирги ховө-трактор бригадазының турлаанга чорааш эскерген бис. Ол дүне чаъс чаап тура хонганыдан, механизаторлар колдуунда-ла техниказының үүрмек үрелишкиннерин эдип ап, механизмнерин таарыштырып, чамдык артык кезектерин солуп турган черинге чеде бердивис.

— А силерни Сергей Андреевич дээр пинкпе? —дээш, механизаторлар аразынга турган, черле алызындан ажылчын кижи болгаш, шилгедек кылдыр көстүр, узун дурт-сынныг, шала чугаакыры кончуг эриин холун туттум.

— Ийе-ийе, ынча дээр. Эрткен чылын ужураштывыс чоп. Ол дилиндээвис дуу көстүп чыдар ол ишкажыл. Бо чылын тараа дүжүдү багай эвес болган. Ажаалдаже чаа кирдивис. Чаңгыс-ла хайлыг үүве, бо чаъс шаптыктааш турул берди-ле. Оон башка шоору чер дегүй бербес бис бе— деп, хоочун механизатор хомудаан сеткилин чажырбады.

Бо бүдүрүлгенин шөлдеринге, ылангыя бирги, ийги, үшкү бригадаларын дилиндектеринге тараа культуралары черле эки үнген. Бир гектардан-иа ортумаа-биле 7 центнер дүжүттү ажаап болур арга бар. А харын чамдык шөлдер 10 центнер дүжүттү бээр чыгыы. Тараажыга хөйле тараа херек. А чугле аңаа эвес, бистин шуптувуска аан. Ындыг болганда, кандаашкынныг кылда эрай деп-ле эки өстүрүп алган тараазының чаңгыс мажаан-даа черге каарга, оларга хомуданчыг болбайн канчаар. Ол бригаданың механизаторлары көктараазы 200 хире гектарда чыттыр кестирип каан. Чаъстыг хүннер болуп турарындан оларны безин бастырып алыр арга чок болуп турар. Шак ынчаар кестирип каан, бөлбээн чалдарны көрдүвүс. Ынчалза-даа олар 60 гектар черниң арбайын дорт кестирип, бастырып алган. Оны шанда чедирген.

Амгы хүннерде ында машина-техниканың, кадрлар айтырыының байдалы кандыгыл? Бо айтырыгга Межегей аттыг коллективтиг ажыл-агый бүдүрүлгезиниң күүсекчи директору С. Д. Седен-оол мындыг харыы берди:

— Эрткен чылын совхозту 7 кооператив болгаш 5 биче бүдүрүлгеге үскен бис. Олар шупту рынок негеллези-өзүгаар бот-тускайлан ажылдаар. Коллектив бүрүзү-ле түс агар саннарлыг. Ынчаарга машина-техникалыг боорга, дорт ховө-трактор бригадазының механизаторларын ангы-ангы кооперативтерге, биче бүдүрүлгелерге хуваагаа бис. Ажылды ынчаар кылганывыс эки түннелдиг болуп турар. Чижээ, олар тараазын ажаал дооскан соонда, ол-ла коллективтерге керек ажыларны күүседиринге үлүүн киирип, улаштыр ажылдай бээр. Ол дээрге, үү-даа болгай-ла: малчыннарже сиген сөөртүр, фермаларга мал чемин үлештир каар ажылдар, едекти кажаалардан үндүрери, одаар үүл болгаш хывар-чаар материалдар эккеп аары дээш, ооп-даа өске. Амгы хүннерде Кан-оол Монгушка удурткан бирги бригаданың тараажылары ажаалдаже кирген. 1800 гектар шөлде көк-тараазы, кызыл-тасты, суланы олар ажаарлар. А ниитизи-биле коллективтиг ажыл-агый бүдүрүлгези 1000 тонна тараазы күрүне чагыынга киириштир дужаар деп турар. А барыкла 3000 тонна тараа культураларын суур чүрттакчыларынга саларын көрүп турар бис. Амгы бо берге үеде кижилер тараадан соктап чип, арбай, кызыл-тастан хооруп, оортан далган дээрбелеп ап турзуннар. А хывар-чаар материалдарның чамдыктары чедишпес. Бензинивис бар. А солярканы удур сөөртүп ап тур бис. Чамдыкта үзүктелдаа бээр үүве-дир. Күрлавыр чоктун хараазы ындыг болуп турар. Дөрт автомашинага аккумулятор херек. Тараа комбайнларынга артык кезектер чедишпес. Кайда-даа чок боор үүве-дир. Бир берге үүве ол. Бистер сиген кестирер тракторларга экцентриктерни Кызылга күттуруп алган улус бис, шынары багай болган, үрелип калгылаан. Бо бирги бригаданың ажылынга дуза чедиреви-биле бегүн мында беш дугаар бригададан 3, ийги бригададан 4, үшкүзүнден 1 комбайн келгени бодур. Аяс хүннер турүптар болза, ажылывыс улам шуудай бээр-дир ийин. Маңаа ажаалдада эки ажылдан турар механизаторларны адаа каайн. Олар болза, Юрий, Кызыл-оол Бады-Хөөлер, Кара-оол Оюн, чолаачылар Валентин Иванов, Геннадий Депил-оол, Евгений Загвоздкин, Олег Куулар олар-дыр.

А Сергей Макаров оо чылын тараа культуралары сорттаар участок удурту берген болду. Оларда 2 комбайн, 3 трактор бар. Ниитизи-биле 800 гектар шөлдүг. Ында тараа культуралары, ногаа аймаа бар. Бо культуралар талазы-биле ийи агроном ажылдап турар. Оларның соругласы —кайы-даа культураларын райончуткан сорттарын өстүрери.

Тараа ажаалдазы-биле чергелештир ажыл-агый силос салырын эгелей берген. Кукуруза шөлүнүң дужуду оюктеликтиг чорду. Ногаан массаны Алаак сүт-бараан фермазының чанында онгарда чедирип турар. Ында кукуруза ажаар беш комбайн бар. Ынчалза-даа амдыызында үгле алды автомашина ажылдап турарындан ажылга саттыг үүлдер бо-ла турул кээп турар. Силос сөөртүлгезин үзүктелдирбес дээр болза, ам 6 автомашина херек.

Бүргеп хүннер уламчылавышаан. Межегей суурдан үүнүп турувуста, суугур чаъс база катап төп келген. Ол бо хүннерде сигенчиге-даа, тараажыга-даа улуг шаптык болуп турар. Хомуданчыг, хараадаанчыг үүве ол.

ЧУРУКТА: кукуруза ажаакчылары — чолаачы Александр Богатырев биле тракторист Радион Оюн олар.

Сөөгү Шаңгыр-оол ДОРЖУНУУ.

Фотозу Оолар ОХЕМЧИКТИИ.

Тыва Республиканың Чазаанда

АЖЫЛДЫҢ ЧУГУЛА ХЕВИРИ

Тыва Республиканың Чазаа бодунуң өзүлчеглиг хуралынга Эрзин районнуң чагыргазының Тыва Республиканың Президентизиниң чарлыктарын болгаш Тыва Республиканың Чазаанын доктаалдарын күүседир талазы-биле ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген болгаш ол талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Район чагыргазы бо чугула ажылче чогуур кичээнгейни салбайн келгенин доктаалда айыткан. Үстүнде турар органнардан кээп турар документилериң болгаш боттарының шиитпирлериниң күүселдези дээш хүн бүрүнүң боттуг контролюн организастап шыдаваан, кирип турар документилериң эртериниң тодаргай системазын ажылдап кылбаан, оларның күүселдези дээш контрольдуң шудургу байдалы чедип алдынмаан.

Шупту документилерни чогуур үезинде бүрүткээри болдунмайн турар, оларның чамдыызы район чагыргазының удуртулгазының хамаарыштырган айтыышкыннары чок артары безин бар. Ийи чыл дургузунда тос документиин бүрүткеввээн, он беш документилерге айтыышкын бижик киирбээн. Бүрүткел депте-ринде кирген ай, хүүн чок, айтыышкын берген дарганың ат, фамилиязы салдынмаан боор. Чамдык документилерде күүседир хонук-хуусаазын айытпаан, ындыг болганда күүселдезиниң чогуур хуусаларын тодарадыры берге. Доктаалдарны болгаш айтыышкыннарны күүсеткениниң дугайында демдеглелдер чогуур үезинде кылдынмайн турар. Ийи чыл дургузунда 45 документиге оларны күүсеткениниң дугайында демдеглел кылбаан. Контрольда турар доктаалдарның болгаш айтыышкыннарның саны тодараттынмаан, контроль карточкалар чедир кылдынмаан, күүселдениң чоруп турарының дугайында материалдар чедишпес.

Тыва Республиканың Чазаанның дыка хөй доктаалдары болгаш айтыышкыннары район чагыргазының дарганың оралакчыларында болгаш килдисте чыдар, контрольду дорт боттандырар ужурлуг ниити килдиске үр үеде эгиттинмейн турар.

Үстүнде турар органнардан кирген документилериң күүселдезиниң талазы-биле сүүрлар чагыргаларының дарганың кандыг-даа контроль боттандырбайн турар деп болур. Эрзин суурнуң чагыргазында күүсекчи сагылга-чурум канчаар-даа аажок сула, кирип турар документилерни чогуур үезинде бүрүткевес, тодаргай күүседикчилерге оларны дыннадып чедирбейн турар. Чазактың өлүүн каш чугула документилеринде «Херекке хөжар», дээнинден ангы, кандыгдаа даалга берген айтыышкын чок. Кирип турар документилер депте-ринде «Күүселдезиниң дугайында демдеглел» дээн кезээде чаңгыс-даа одуруг долдуртунмаан.

Район чагыргазы коллегия хуралдарынга күүсекчи сагылга-чурум дугайында айтырыгны эвээш сайгарып, сагылга-чурум чогун көргүскен удуртукчуларга хамаарыштыр боттуг хемчеглер албайн келген. Тыва Республиканың Чазаанның көдээ ажыл-агыйны рынок экономиказынче шилчидери-биле холбашкан доктаалдарын күүседиринче чогуур кичээнгейни районда салбайн турар. Көдээ ажыл-агыйның, ылангыя тараачы, арат ажыл-агыйларның материал-техниктиг баазаанының хөгжүлдези ооожум, суурларның суг хандырылгазының, электрижидилгезиниң, газ-биле хандырылгазының, орук тудуунун хөгжүлдезиниң талазы-биле төлевидеттинген хемчеглериң күүселдези четпес.

Чазактың уругларның дыштаныылгазын организастаар, одаар үүлдү эрте сөөртүп алыр дугайында доктаалдары, улус ажыл-агыйының объектилерин кышка белеткээр талазы-биле хемчеглер чогуур деннелге күүсеттинмейн келген. Улус өскедилгезиниң, малык камгаладының, культура-чыдыышкынының дыка хөй албан черлериниң кышка белеткели хөлчок хожудаан.

Кыштаглаашкынга белеткелин четпес болганындан база «1991-1992 чылдарның кыштаглаашкынының үезинде Эрзин районга дуза чедирер талазы-биле хемчеглер дугайында» Тыва Республиканың Чазаанның доктаалын күүседир талазы-биле хемчеглерни чедир боттандырбаанындан районга ниитинин малының баш саны дыка кудулап, өлүр чоруу болдунган, мал ажылының продуктулуу, көдээ ажылагый продукциязын садары эвээжээн, ол чорук районнуң ажыл-агыйларының сан-хөөталазы-биле кончуг бергедээшкиниг байдалга таваржырынга чедирген. 1992 чылдың июль 1-де байдал-биле колхозтарның болгаш совхозтарның, ажыл-агыйларның өскедаа хевирлериниң ерези 41,5 мли. рубль болган. Ынчалзажок ажыл-агыйларның удуртукчулары эрткен чылдың кичээнгирлерни херекке албайн келген, районда мал чеминин белеткели кончуг суда деннелдиг чоруп турар.

Экономиктиг реформа чедир боттанмайн турар. Районнуң удуртукчулары чаа тургузугларга чогуур үезинде дээштиг материалдыг база санхөө дузазын, өске-даа дузаламчыны чедирбейн келген, оон түннелинде биче бүдүрүлгелериниң болгаш кооперативтерниң дужуп турарының фактылары бар. Катап тургустунган «Качык» деп арат кооперативте ажыл-агыйының айтырыглары шиитпирлеттинмейн турар. Коммунал-амыдырал бүдүрүлгелериниң, чурталга бажыннарын хөөжүдүлери хожудап турар. Коммунал-амыдырал бүдүрүлгелериниң туду-ында, чаагайжыдылгада шыңгыы четчестер бар.

Айыттынган четчестер болза күүсекчи сагылга-чурумнуң куду деннелинин, Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазаанның хүлээп ап турар доктаалдарын болгаш айтыышкынларын күүсетпээнинин чылдагааны болур.

Тыва Республиканың Чазаанның доктаалында оон ынай айытканы болза:

Эрзин районнуң чагыргазының даргазы К. А. Монгунуң Тыва Республиканың Президентизиниң чарлыктарын болгаш Тыва Республиканың Чазаанның доктаалдарын күүседир талазы-биле четпес ажылче кичээнгейин утландырар, бо доктаалда айыттынган четчестерни эдер талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни кыска хуусаада боттандырып чорударын аңаа дагзыр, ону күүседири-биле:

«Тыва Республиканың түс чер чагыргазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун болгаш өске-даа нормативтиг актыларның тыысканы эргелерни калбаа-биле ажыглаар;

үстүкү органнардан кээп турар директивтиг документилерни күүседиринге сагылга-чурум чок чоруун көргүзүп турар удуртукчу ажылдакчыларга административтиг болгаш материалдыг харыысалганы онаар, экономиктиг реформаларга шаптыктап, чаа байдалдарда ажылдаар күүзели, арга-шинээ чок кадрларны шиитпирлиг солуур;

Тыва Республиканың Президентизиниң чарлыктарын база Тыва Республиканың Чазаанын доктаалдарын бүрүткээринге, сайгарып көөрүнге болгаш оларны тодаргай күүседикчилерге чедирериниге чогуур корум-чурумну бир ай хуусаада тургузар, ону кичээнгейни алыс тенги түннелдеже, төлевидеттинген хемчеглерни херек кылыында боттандырарынче угландырар;

район чагыргазының даргазынга Тыва Республиканың Чазаанын доктаалдарын, ылангыя көдээ ажыл-агыйны рынок экономиказынче шилчидери-биле холбашкаларын сайгарып көөрүн, харысалгалыг күүседикчилерни район чагыргазының коллегиязынга 1992 чылдың октябрь 15-ке чедир дыннаарын дагзыр.

Мал чеми белеткелиниң база дүжүт ажаалдазының темпилерин бедидер, районнуң улус ажыл-агый объектилериниң кышкы үеде ажылдаарынга белеткелин дүргедедир талазы-биле соңгаарладыышкын чок хемчеглерни боттандырар.

Эрзин районнуң чагыргазының даргазы К. А. Монгунуң Тыва Республиканың Президентизиниң чарлыктарын болгаш Тыва Республиканың Чазаанның доктаалдарын күүседир талазы-биле четпес ажылче кичээнгейин утландырар, бо доктаалда айыттынган четпестерни эдер талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни кыска хуусаада боттандырып чорударын аңаа дагзыр, ону күүседири-биле:

«Тыва Республиканың түс чер чагыргазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун болгаш өске-даа нормативтиг актыларның тыысканы эргелерни калбаа-биле ажыглаар;

үстүкү органнардан кээп турар директивтиг документилерни күүседиринге сагылга-чурум чок чоруун көргүзүп турар удуртукчу ажылдакчыларга административтиг болгаш материалдыг харысалганы онаар, экономиктиг реформаларга шаптыктап, чаа байдалдарда ажылдаар күүзели, арга-шинээ чок кадрларны шиитпирлиг солуур;

Тыва Республиканың Президентизиниң чарлыктарын база Тыва Республиканың Чазаанын доктаалдарын бүрүткээринге, сайгарып көөрүнге болгаш оларны тодаргай күүседикчилерге чедирериниге чогуур корум-чурумну бир ай хуусаада тургузар, ону кичээнгейни алыс тенги түннелдеже, төлевидеттинген хемчеглерни херек кылыында боттандырарынче угландырар;

район чагыргазының даргазынга Тыва Республиканың Чазаанын доктаалдарын, ылангыя көдээ ажыл-агыйны рынок экономиказынче шилчидери-биле холбашкаларын сайгарып көөрүн, харысалгалыг күүседикчилерни район чагыргазының коллегиязынга 1992 чылдың октябрь 15-ке чедир дыннаарын дагзыр.

Мал чеми белеткелиниң база дүжүт ажаалдазының темпилерин бедидер, районнуң улус ажыл-агый объектилериниң кышкы үеде ажылдаарынга белеткелин дүргедедир талазы-биле соңгаарладыышкын чок хемчеглерни боттандырар.

Эрзин районнуң чагыргазының даргазы К. А. Монгунуң Тыва Республиканың Президентизиниң чарлыктарын болгаш Тыва Республиканың Чазаанның доктаалдарын боттандырар талазы-биле отчеттарны коллегиялаага удаа-даа дыннаарын сумелээр, көдээде социал-экономиктиг айтыырларны шиитпирлээринге оларның ролюн болгаш харысалгазын бедидер.

Бо доктаалда айыттынган четпестерни чайладыр талазы-биле немелде хемчеглерни бир ай хуусаада ажылдап кылыр болгаш коллегия хуралынга бадылаар, оларның күүселдезиниң дугайында бижимел медээни Тыва Республиканың Чазаанга 1992 чылдың декабрь 15-ке чедир киирер.

МАЛ ЧЕМИ: байдал кандыгыл?

ЧЫРГАКЫЖЫЛАР ЭР-ХЕЙЛЕР

ЧАДААНА. Районнуң чамдык совхозтары күскү дүжүт ажаалдазынче кирген. Чижээлээрге, «Тыва» совхоз бо ажылды мурнай эгелээш, баштайгы кескен 129 гектар шөлүнден 150 тонна суланы, 30 гектардан 8 тонна арбайны ажаап алган.

Совхозтар болгаш колхозтар бо чылын ниитинин малынга 8900 тонна сигенни белеткээр планныг турган, бо хүннерге чедир оон чартыын күүседип апкан.

Ажыл-агыйлар аразында «Чыргакы» совхоз эн организастыг чоруун көргүзүп, 700 тонна сиген белеткээр турган, ону 770 тонна кылдыр күүседип алган, районнуң совхозтарының аразында мурнап турар. Чыргакыжылар аңаа доктаавайн, келир кышка уткуштур мал чемин улам хөйүү курлавырлаар дээш деминг ажылдап турарлар. Эр-хейлер!

«Большевик» совхозтуң сигенчилери бо чылын база шалыпкын ажылдап, 1600 тонна мал чемин белеткеп алыр турган, бо хүннерге чедир оон 75 хуузун күүседип алган.

Чамдык ажыл-агыйларның удуртулгазы мал чемин белеткээр дээш үйгу-чыдын чок ажылдап турда, өскелери ону херекке албайн, таваарлап турар чоруктар база бар. Чижээлээрге, чоокта чаа тургустунган «Хорум-Даг» колхозтуң болгаш «Тыва» совхозтуң сигенчилери болгаш мал чеминиң белеткекчилери эн кудуку черде чоруп турар.

Районнуң ажыл-агыйлары картофель ажаалдазынче амдыызында кирбээн.

Чагыдылга-93

«ШЫН» СОЛУНГА ЧАГЫДЫЛГА ЭГЕЛЕЭН. Ол дугайын «Шынның» бүгү номчуларыңа сес» деп август 27-ле үнген номерин бирги арнында бижээн. Бир эвес ону номчуп четтикпээн болзуңарза, оон кол утказын дамчыдаалы:

«ШЫН» СОЛУН РЕСПУБЛИКАДА НЕДЕЛЯДА 5 КАТАП ҮНЕР КАРА ЧАҢГЫС СОЛУН.

СОЛУННУ 6 АЙДА ЧАГЫДАР АЛДЫ АЙДА ООН ӨРТЭЭ 200 РУБЛЬ.

Чагыдылганы тарыдзаанын республикада **109 САЛБЫРЛАРЫНДА** чорудуп турар.

А моон адаанда парлаттынган белен квитанцияны база ажыглап болур силер. Чугле шын долдуруп алынар.

Министерство связи СССР «Союзпечать»

АБОНЕМЕНТ на газету «ШЫН» (индекс издания) 54240 1 Количество комплектов

на 1993 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

ДОСТАВОЧНАЯ КАРТОЧКА

Ш в место литер

на газету «ШЫН» 54240 (индекс издания)

Стоимость подписки руб. коп. переадресовки Количество комплектов

на 1993 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

РСФСР-НИҢ ХАМААТЫЛАРЫНГА ПАСПОРТТАР ТУРБАС, ОЛАРНЫ ШЫНЗЫЛГАЛАР-БИЛЕ СОЛУУР

МОСКВА. РосИТА— СЧТАның парламент корр. Галина Винницкая). Россия паспорт системазындан бүрүнү-биле ойталаар бодап турар. Амгы үеде оон девискээрииде күштүг бооп турар ССРЭ паспортун РФ-ниң хамаатызының хууда шынзылгазы-биле солуур.

Россияның Дээди Совединиң Кижиниң эргелериниң талазы-биле комитединиң иштики комитединиң даргазы Михаил Арутюнов ол дугайында РосИТА — СЧТА-ның корреспондентизинге дыннаткаш, ажылчын комиссия «Россия Федерациязының хамаатызы болурунун дугайында» хоойлуну дүрген боттандырып киирер сорулга-биле үш хоойлу төлевиленин ажылдап кылырын доосканын чугаалаан. Оларны чоокку хонуктарда Дээди Советтин Президиумунга киирер.

Паспорттар орнунга шынзылгаларны киирип турарының бир чылдагааны болза, шынзылгаларны паспорттарга болаарга, дүрген кылыптып болур. Шынзылга документилерни 1994 чылдың эгезинде-ле ажыглап киирилтиг болур, а паспорттар кылырынга 5-7 чыл негеттинер деп, М. Арутюнов айыткан.

100 рубль хире бот-үнелиг болур шынзылганы пластиктен кылыр, күрүне сүлдезин аңаа чуруває, хамаатының национальның, өг-бүле байдалының, шиитпирин чорааның, алимент төлээринин дугайында медээлерни киирбес, кол чурттап турар черинин адрезин айыткан болур. «РФ-ниң хамаатыларының РФ-ниң девискээрикге ынай-бээр баарының, турар база чурттаар черин шилиринин хостуг эргезинин дугайында» хоойлу төлевиленин өзүгаар амгы үеде көрдүнген киир ойжидилгени солууру саналдаттынган. Кайы-бир чурттакчылыг черге чеде берген хамааты бажын эргелелинге, гостиницага азы санаторийге баргаш, үүле бүрүткедип алыр ужурлуг. Ында чугаа Дээди Советтин тускай доктаалы-биле баары хаалгыг черлер дугайында эвес.

Белеткеп турар хоойлу төлевиледиринин бирээзи Россияга түр үеде чедип келген даштыкы хамаатыларга хамааржыр. Оларга түр шынзылгаларны тыпсыр, оон өртек-үнези чедип келген хуусаазындан хамааржыр. Бис ам дээрезинде оон түнүн доктаатпаан бис, чамдык даштыкы чурттарда ол чылда 150 доллар чедип турар деп депутат тайылбырлаан.

Хамаатының хууда шынзылгазын ажыглап киирериниге чедир РФ-ниң хамаатыларының күзээни-биле ам бар ССРЭ паспортунун картынын иштики арнынга РФ-ниң хамаатызы бооп турарының дугайында демдеглелдиг капсырылганы чыпшырып бээр. Ындыг капсырылгаларны парлап эгелей берген, чыл төнүзүнге чедир 10 мли. хирени парлаар.

Россиядан үнериниң документизи паспорт хевээр болур — хамаатыларга ниити паспорт (ону төлеп шыдаар кижилер валюта-биле 50 доллар-биле, азы чок болза, 10 муң рубль-биле кылдыртып алыр), албан хуунун болгаш дипломаттыг паспорт база бар болур. Даштыкы үнер чаа паспорттарны Россияның сүлдезинин дугайында айтыныг шиитпирлеттиглери билек, парлап эгелей болур. Гознак даштыкыдан аңаа ажыглаар дериг-херекселдерни садын алган, ол документилерни парлаарынга белен.

ЧУРУКТА: Бай-Тайгадя «Тээли» совхозта тракторист Борис Хоптак-оолович Хертек. Ажыл-агыйның хову түрааңга эртенги шакта ужуражы берген бис. Мал чемиерин кестирип турар «МТЗ-80» маркалыг бичии тракторунуң хөрээн ажыдып алган септен тур.

— Эрткен хүннерде үш чүс ажыг гектарда мал чемиерин кезип доозуптувус. Бай-Тайга чазстаай турупкан. Ажылывыс ооң ужурунда саадады. Аяс хүннерни долу ажыглаар соруглалыг ажылче үнүптүвүс. Ээр-Хаакта сүт-бараан фермазында сенажты салып тур бис. Малга бөөр чемиер хөй-ле болза эки болгай. Бо хүнден өгелээш, чаагай үнген суланы кезип кириптер бис — деп, чугаалашкан тракторизим хөөрей-дир.

Тээлиде бо Валера Салчактың бригадазы чайгы хүннеңден өгелээш, мал чемин белеткеп, күжеңишкинниг ажылдап турган. Ам-даа ол ажылды уламчылазыышаан. Шөлдерде чаагай үнген арбайны база ооң бригадазы кезип ажаажыр.

Охемчик ОНДАРНЫҢ тыртырган чуруу.

Кижи болгаш бойдус

ЧАМДЫКТА ЭРТТИРЕ БӨЭР

Черниң байлаа дириг амытаннар — ан-меңни кым-даа азырап өстүрбөөн. Ынчангаш оларның өзүп көвүдөөрүнге кандыг-даа чарыгдал үнмээн деп болур-дур. Ооң ужурундан чер болгандо оларны эте-шагдан бөөр хөй-хөй-биле өлүрүп, эдин аъш-чемге, кежин идик-хепке халаска ажыглап келген болгай. Ооң ужурундан янзы-бүрү аңнарның саны дыка өскөн, харын чамдык черлерде шуут уйгуттаттынар чеде бергени билдингир. Оларның кештерин күрүне барык халас чыгыы сүдүп ап турган.

Чүгле биетип шаандакы Совет Эвилелиге эвес, өске-даа чурттарга чеде дириг амытаннарның саны өскөй бөөрге, ону аңнаар чөпшөөрел-лимитти доктаадыр ужурга таварышкан. Ачылар ону доктаатканы өртек-биле сүдүп алгаш, ам аңнар болуп апарган. Ынчалаа-даа демгиле ол күрүне, ооң белеткел черлери ачылардың тыпкан олча-ажыны дыка чиик өртек-биле хүлээп ап, бажын ажыр сайып-ла турду. Ынчаарга ачылар оларны тывар, аңнаар дээш чеже күштү үндүр-бес дээр!

Чоорту-ла тускай эртемнигле-ер, охотоведтер, биологтар, аңнывыр-тывыш черлериниң ажылдакчылары мындыг байдалды эскерип, өөренип көрүп эгелээннер. Ооң түпелиңде бойдус курлавырларын ажыглаары дээш акша-хөрөнгө төлөөри албан апарганы иле-рээн. Ынчангаш ийи-үш чыл мурнунда ол дугайында түкай дүрүмнер, саавырлар, нормативтиг документилер үнүп эгелээн.

Бистин өске республиканың арга-арыглары, таңды-сыннары янзы-бүрү черлик дириг амытаннар — ан-меңге-биле байлак дижир болгай бис. Чыл санында-ла 400-500 хире сымыйгакты, элик-хүлбүсту болгаш өске-даа аңнарны өлүрер чөпшөөрелди берип турар. Баштай оларга лицензияларның өртөө 3,5, улуг-ла дизе 25 рубль түрду. Ону ачылар ам-даа үтпаан боор. Ынчаарга ан эдиниң килограмм бүрүзүн үүгле 90 копеекке дужааттырар. Чоорту өссе-өссе, ооң өртөө 20 рубль четти. Ынчаарга арга-ыыш ажыл-агыйының каттыжышкыны 40 рубльге хүлээп алыр апарган. Ынчалаа-даа лицензия өртөө 6027 рубль чеде берген. Ону кым ынчаар доктаатканы? Ол хире улуг түүнү республиканың Экология болгаш бойдус курлавырлар талазы-биле министерствозу доктаатканы-дыр. Ону кымнар төлөөрил? Анаа-ла бөдүүн ачылар кижилер төлөөр апаан-дыр! Аңнывыр-тывыш ажыл-агыйы, арга-арыг каттыжышкыны лицензияларны оларга саткаш, өртектерни Экология министерствозунга бөөр. А ол кандыг-даа шүүдел чарыгдал кылбайн, халаска алганы-биле демей болур.

Сөөлгү үеде киятының чемненилге черлеринге ажыглаары-биле хаванны, элик-хүлбүсту аңнаар лимитти садып өгелээн. Хаван лицензиязының өртөө 500 рубль, а элик-тиң үүгле 300 рубль кылып каан. Ук организациялар ыынча түп-биле садып алгаш, ол чөпшөөрелдерни ачыларга садыпкаш, эштиң столоваяларга азы садыгларга дужаар силер дээр. Бодап-даа көрүүр даан, чогум кым орулгалыг, кайызы карылгалыг болган-дыр.

База бир чижектен көрөөлү. Чаңгыс-ла тарбаганны адып чиир дээр болза, ам 150 рубль төлөөр апаар. Шаг-шаандан бөөр чамдык районнарның, чижээ, Мөңгүн-Тайганың чону тарбаганы аңнап, эдин аъш-чемге, кежин идик-хепке ажыглап келген. Ынчаарга тарбаганны үүгле ийи-чаңгысты атпас болгай. Чаңгыс күзүн-не оң ажыг тарбаган өлүрген болза, чежеңи төлөөр апаарыл?

Бойдус курлавырларын ажыглааны дээш төлөвирлерни доктаадып турары чөптүг болбайн аан. Ону шагда-ла ынчаар кылыр турган. Ынчала-даа бойдус курлавырларының төлөвирин канчаар саналарын, тус черге таарымчалыг болдурарын сүмележип турган кылыр болза, чогүүр деп болаар мен. Мен болдарымга, бойдус курлавырларын шиигээдип ап тыр-рар бүдүүрлелерге оларны ажыглааны дээш төлөдир болза, улам таарымчалыг. Чижээ, аңнывыр-тывыш черни бир мүн гектар черден чеже өлүктү, эштиң азы эм өөрүгленин алыр-дыр, ону тодаткаш, ол түңден чогүүр коэффициентини үндүрүп, чеже төлөвирни киирерин саналга чогүүр.

Альберт САНЧАТ.
Кызыл коорай.

Чагыдылгалыг болурунче далажыцар!

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с достаточной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании изданий, а также клеток «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Роспечати.

Тыва Республиканың Конституциязы

Төлевилелди чугаалажын тур бис

ЧОННУҢ САНАЛ-СҮМЕЗИ ҮНДЕЗИННИГ

Тыва Республиканың Конституциязының (Үндезин Хоойлузунуң) төлевилелин хандыр чугаалажып, сайгарылга кылып турган, хүлээп алыры кымга-даа күзенчиг. Ол анаала бир бөдүүн айтырыг эвес, эн-не харыысалгалыг, Тываның чонунуң сагыш-сеткили, амыдырал, ажыл-хөрөө, келир үеэ-биле холбашкан эн улуг болуушкун.

Конституция төлевилелиниң талазы-биле Тыва Республиканың Дээдү Советиниң Президиумунуң бо чылдың май 26-да хүлээп алган доктаалын күүседир дээш Мөңгүн-Тайга район Совети чоңуур хемчеглерни ап, практиктиг ажыл-херектерни чон ортузунга боттандырган. График өзугаар күш-ажылчы коллективтерге таныжылгалар организастыг эртер. Анаа район, кодээ Советтериң депутаттары, күш-ажылдың хоочуннары, бүгү чон идепкейлиг киргшкен. Таныжылганың түүнелиг хереглээн адрезинге чоруткан. Районнуң девискээринге Конституция төлевилелин 27 кезек черге танышкан, анаа 1172 кижи олурушкан, 68 кижи саналларны берген, 25 үнелиг санал-сүмелер кирген. Ниитизи-биле районнуң чону Конституция төлевилелин бүрүн түүлдүзүнүп деткээн. Таныжылга үезинде кирген санал-сүмелерниң допчуларын киирерге мындыг.

Бир дугаар санал: «Тыва Республикада күрүне эрге-чагырга органнарының системазы» деп үшкү бөлүктүн чамдык эгелеринге, түүлдеринге хамаарышкан санал-сүмелер чондан кирген. «Демократияны улам калбартып сайзырангайжыдар деп турарын билип бис, ол хирезинде ол чаагай аазаашкыннар үрелип, бүстүп эгелээн. Күрүне эрге-чагырганың төлөөлекчилиг, хөй санныг массаны хүрээлеңинде каттыштырып турар органнар Советтер (Хүралдар) болур. Советтериң сессиялары тус-тус чер ужур-дузалыг чугула айтырыглаванны Хоойлу өзугаар шинчилеп, Ол хирезинде кожуун, хоорай, суур, суму Советтериниң, ооң хөй санныг депутаттарын, күш-ажылчы чонну оюп каапкаш, Тыва Республиканың Президентиин кожуун чагырыкчыларын, кожуннар чагырыкчылары хоорай, суму, суур чагырыкчыларын, килдистер эргелекчилерни, албан организацияларның удуртукчуларын боттабашкарылга-биле томуйлап ап турары шын эвес. Бо ажылды сессияларга депутаттарның, бүгү чонунуң берген үнелели-биле боттандырып чорудар ужурлуг. Ол бүгү чонунуң талазындан таарымаан байдалдарны түргүзүп турар, демократияга каржы хажыдыышкын-дыр. Эрге-чагырганың органнарынче, ону удуртуп-башкарарынче чонну калбаа-биле хаара тудар дугайында Үндезин Хоойлу төлевилелинде тодаргай түүлдер эвээш. Моон мурнунда Тыва Республиканың Дээди Советинге 130 депутаттарны чер-девискээр айны-биле соңгуп ап турган. Советтерге депутаттар соңгуур норма-чижектер төлевилелде чок, харын-даа депутаттарның турар-турбазының дугайында болалдар төлевилелде бар апаргал. Тыва Республиканың Дээди Хураны 35 депутаттардан тургустунар дээн. Чер-чер Советтериниң депутаттарының дугайында төлевилелде тодаргай кылдып айтып турар өгелер, түүлдер чок. Советтериниң ролюн кудулалып болбас, ону улам сайзырадыр ужурлуг.

Бо саналдар чөптүг болгаш шын.

Ийи дугаар санал. «Амгы турып турар кеземче Хоойлузу чымчак, ону хүлээп алдынар Конституцияга (Үндезин Хоойлуга) болгаш чаартынар ужурлуг кеземче хоойлуларынга эн-не шыңгыы, тодаргай болган турар кылдыр киирери чугула. Хулиганнаар чоорук кижилериниң эргезинче халдаар, харын-даа амыдыныыга чедер, аар кемдөөшкиннерге таварыштырып турар. Чижек, чазый-чилби чорук-тар кылыр, хуузунда байыр, хөөлиленир, саттынар, үптеп-дөөрбедөөр чоруктар бар. Янзы бүрү аргалар ажыглап тургаш, күрүнениң, чонуң өнчүхөрөнгизинче халдаашкын кылып оорлаар, карак ажыттаар дээн ышкаш өске-даа херектерни киизэнгейге алыр. Бо дугайында Конституцияга, Кеземче Хоойлуларынга шыңгыы хемчег алырын айтыр. Чоннуң санал-оналын ап, өөренип, яла-торгаал онаарын дорт айтыл киирери эргежок чугула».

Бо база чугула, шын саналдар. Чоокку эткен үеларниң байдалындан алырга, республика девискээринге кандыг-кандыг аар кем-хөрөк үүлгедиишкиннери болгаш ийик, ол-ам эвээжээр хамаанчок, улам көвүдеп, арга-хевирлери чаартынып, улам-на немежип турар.

Өске саналдар. IV бөлүктүн 13-кү эгезинин 93 үүлүнге хамаарыштыр: Бүгү-ле судтарның судьялары солуттунмас кылдыр бүгү назынында соңгуур дээн шын эвес. Судьяларны хуусаалыг кылдыр соңгаан турар ужурлуг, 5 бе, азы 10 бе кылдыр, чүге дээрге ол кижиниң ажыл-чорудулгазы база-ла чонга билдингир турар ужурлуг, чон аңаа үнелелди бөөр апаар.

Тыва Республиканың күрүне дылының дугайында Конституция төлевилелинге: **Тыва Республикада тыва, орус дылдар күрүне дылы болур, азы тыва дыл күрүне дылы болуп болгаш орус дыл паңнылар аразының харылдажыр дылы болур»** деп тодаргайдыбиле киирер болза эки.

Төлевилелдиң 82-ги үүлүнүң дөртку абзазында «Вотум» деп латин сестүн утказынга таарыштыр тыва сесбиле солуза эки.

Конституция төлевилелин сайгарып чугаалажыр, хүлээп алыр талазы-биле мурнууста харыысалгалыг үеним турып турарын чоя эки билип турар. Чоннуң киирип турар санал-сүмелери үндезиниг, олар Тыва Республиканың чаа Үндезин Хоойлузун чугаалажып, хүлээп алырынга ажыктыг болур.

Маспый оол ОНДАР.

Солун кижи биле ужуражылга

МӨҢГИЛИГ ТАЙГАНЫҢ МАЛЧЫНЫ

Ынчалаа-даа ол хүн хөй-чамык каан аяс, дээрде булуттар безин чок болган. Ындыг хүнге аржаанныг өөрүүр, амыраар, сагыш-сеткили безин омак-хөлүг апаар. Кижилер бөлүк-бөлүк болу берген бедик дагның бажында шуужуп чоруптар. Дагның кырында хам дыттар четтинчиткен чүве дег, шөйлүп чоруй баргылаан. Аржаанның бажында янзы-бүрү пестер баглаан ногаан дыттар аразында Богда бурганның дүрзүзү бар. Аарыг-аржык болгаш анаа дыштанын келген кижилер анаа аъш-чемнинг дөзжизин чашкаш, чамдыктары сөн салгаш, тейлеп-тейлеп, ам-на аржаан сүг аккан үүгектерже далажыптар.

«Бай-Тал» ажыл-агыйның Мөңгүлек аттыг дыштанылга бажынының бир өрээлинге чурттап турган болгаш дашты-бир бичии бажың чанында «УАЗ-469» машиналыг бир кижини сонуургай берген мен. Ол чаа-ла аржаанган каапкаш келди ышкаш. Ортумак дурт-сынныг, хүрендимээр шырай-аринныг, улуг дыңырык характарлыг, бежен хар чаа-ла чедип чоруур хире назынныг, арай-ла шаг-ширээ чок хевирлиг, чарашсымаар ол кижи аңаа черле олурбас, бир-ле чүвени кылган турарын шагда-ла эскерген мен. Ынчала-даа оон шаг чогу, мунгаргай байдалы, бир-ле чүвеже сагыңсыраан шырайы мени оон-биле чугаалажырынче албадай берген. Ол бодунун чаңгыс сер-чурттуу-биле чугаалажып олур.

— Сагыш-сеткил — аалда мал-маганда, канчаа-ла тур иоги дээш үйгу безин чедир удувас чүве-дир. Дарганарым дыштанып ал дээш, путевка эккеп берген, ынчангаш дыштанып, аржаанган турарым ол-дур. Бо хоочулуг язаның хамчык зарыы адырылбаскаан турун берген. Барбаан, четпээн черим-даа чок, бараалгаваан эмчилерим-даа чок, ынчалаа-даа хоржок ийич. Кара эмнер, аржаан дузалы-биле чугаа-ла бор мен. Аалда мал-маган канчаа тур иоги дээш кижиниң сеткили база дуурзаа, халаа күүедир-ийин — деп, малчын чугаазын доозуптарга, улаштыр айтыртыны бердим.

— Өг-бүленер ишти-биле келээ аржаанган келген-дир силер. Мал-маганыларны кым кадарын турарыл, малчын?

— Оглум Василий шенег албанын эттиргеш келгеш. Красноярскиниң Кызылда университетиниң бирги курузун доосчаш, чайгы дыштанылгазында чанып келгеш. тос класс дүүмазы-биле кадарын турар. Моон мурнунда менээ дуралакчы кадарчы болуп база ажылдан турган кижи. Ынчангаш улуг-ла тоовайн турарым бо.

— Кижиниң байы уругларында дижир болгай бис. Уругларынар каш кижил?

— Өөм ишти Татьяна Бораевна Кара-Сал-биле мугур үжен чыл чурттадывыс. Дөрт оолдуг, дөрт кыстыг болдувус. Олар дээди, ортумак өөредилге черлерин доосканы, ангы-ангы черлерде ажылдан, чурттаан чорлар. Улуг оглувус Валерий — Бай-Тал суму чагырганының даргазы, уруум Долаана — башкы, Ирина — Кызылда эт комбинатында технолог, Шолбаанай — Кызылда аптекада. Алдынай олла хоорайда садыгжы болуп ажылдан чорлар. Шынап-ла, кижиниң аас-кежин уругларында дээри шын чүве. Чамдыкта бистин багай өөвуске шупту чыглып келир, ынчан кижи оларны чаптаан, өөруп, магадап, чоргаарланып келир чораан.

Ол чугаа соонда кижи-биле кижи чугаалажып таныжар дээри ышкаш, малчын-биле улам ханы таныжып, чугаалажыр аргалыг болган мен. Малчыны Таар-оол Хомушкуевич Сыргыт-оол дээр. Ол кырыыр назынының чалыы үезин — бежен харже кирген. Оон адаты Хайыр-оол, аазы Борбаккы Бай-Тайганың Хемчик бажы Сыра-Ыяш ынаар чурттаан келген малчын аратгар. Олар көшкүн ажыл-агыйдан өгелээш, МЧАЭ тургустуларга, аңаа ажылдан, колхоз болу бөөрге, аңаа киреп, совхоз апаарга, оон малчынары болуп ажылдан келген, уктуг хойжулар. Аланзы кандыг болдур, ажы-төлүг база ыыдыг болуп. Сыргыт-оол бичиизинден-не адазының малчын ижин салган ап чораан. Малчынарның ажы-төлү үш-дөрт харлыында-ла эт мунгаш, хойну дозуп киреп келир. Бүгү-ле ажылга хөлзиг чаштан далыгын салыр. Ынчангаш Сыргыт-оолдуң хамдарында өскелерден ыталы берги дег солун чүве оор ышкаш сагындывар. Ол Бай-Тал школазынга алды классты доосканы, Кызылдың педагогический профтехучилищезинге 1962 чылда доосканы. «Найырал» совхозка тракторист болуп ажылдай берген. Ол-ла чылын аныяк, чараш кыс Таня Кара Сал-биле өг-бүле тудуп, бот амыдыралдан чарылган. Кажан «Аныяктар — мал ажылынче!» деп республикага кыйгы өгелей бөөп билек, аныяк өг-бүле «Бай-Тал» совхозтуң хойжулары апарган. Ада-иезинин шаанда бөөр чурттаан чораанны Хемчик бажы Сыра-Ыяш деп черде чайлаан, күзээн, кыштаан ээлеп, мөңгилиг тайганың ээлери апарганнар.

Чылдар, чылдар... Олар амыдыралга, ажыл-ишке улуг шылгалда. Таар-оол Сарыг-оол биле Татьяна Кара-Сал барык 23 чыл дургузунда хойжулан келген үезинде улуг шылгалданы эрткен. Олар совхозунга миллион-миллион рубль орулганы, чижеглеп алыр болза, үс-үс чиик машиналарны ажылдан берген. Оларның алыр акша-шалыны чер алыр эвес. Хойжу кижиниң ажылы төөчү чок. Кыштың чыккылама соогунда, чайның халынныг изинде эртеңгиинг дан хаазындан сылдыстыг орай дүнеге чедир бут кырыга туруп, чай-шелээн чок ажылдан келир, шелээ безин алыр эвестер. Мал ажылынга хаара туттуганнарның чамдыктары чалгаашшивец болганындан ереширеге дүжер. А ажылынга чүрээндеп бердинген, бергелерге торулбас, быжыг тура-соруктуг, чүткүлдүг Таар-оол ышкаш кижилер чонунга мактадыр, хүндүлеп, чоргаарландырар. Шынап-ла, Таар-оол биле Татьяна олар Сталин, Хрущев, Брежнев, Горбачев үелерин көрүп эткен. Чыл дүрзүзүнүң нарын, берге, кадыг шылгалдалары оларны оюп эртээн. Бо өг-бүле 23 чыл дургузунда хойжулаан, чыл санында төрүүр үс хоюнга опаатыр 100-тен 110 чедир хураганнарны ап келгей. Чыл санында дүк планын ажыр күүседип, мурнакчыларның одуруундан дүшпээн.

Алтай биле Тываның барык кызыгаарында калбак, делгем шаттарлыг, оюнарлыг, кыңгырадыр ыраан чыдар кара суглуг, арты-иштин кара ногаан тайгалар хүрээлеп алган, кайгамчык чурумалдыг Сыра-Ыяш бажында малчын Таар-оолдуң чайлаа көстүп турар. Аас-кежиктиг, ажы-төлүг, эштиг-өөрүг, үнер-кирер чонуг ол өг-бүленин хөрээжен эзин Татьяна Кара-Сал өгнүң эр эзинден артык чымыштыг ажылга хаара туттунар. Малмаганын карак салбайн көөрүнден ангыда, ажы-төлүн база өстүр азыраар. Ол кижилин ажылында төөчү каза турар. Ажы-төлүнүн, алган ашаанын ойбак-дыдын даараар, аъш-чемнин кылыр, өөнүн иштин арыглап-аштаар дээшле чорун бөөр. Малчын кижини мактаар, шаннаар дээнде, өгнүң хөрээжен эзин үттүп алыр үлүс болгай бис. Ажылынын бүгү-ле чедишкиннери өөнүн ишти Татьяна Кара-Салда болдур ийин дээрге, малчын Таар-оол Сыргыт-оол сагындырып орар чораан. Оон ол үнелели черле тергин шын ийин.

Өгнүң хөрээжен эзин Татьяна Кара Сал эки ажылы дээ-ш Москвада Улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелгезинге база четкен. Ленинград, амгы Санкт-Петербург хоорайга-даа "Сарыглаан. Улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелгезиниң алдын, мөңгүн медальдары, «Куш-ажылчы шылгарал» дээш деп медаль, социалистиг чарыштын тиилекчизиниң хөрек демдектери, «Иениң алдары» орденнер, медальдар дээш, шанналарды-ла хөй. Хойжу кижи каас дижириниң херечизи ол-дур ийин. Малчын Таар-оол Сыргыт-оол база Москвада Улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелгезинге, халас путевка-биле Болгарияга дыштанып-даа чораан. Ол бар чыткаш, Москвада улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелгезинге баарга, өөнүн ишти Татьяна Кара-Салдын адын алдын үжүктер-биле ханада бижип каанын көргеш, дыкала өөрээн. Мурнакчы малчын Таар-оол Сыргыт-оол «Куш-ажылчы шылгарал», ленинчи юбилей медальдары, «Социалистиг чарыштын тиилекчизи» деп хөрек демдектери, делгелгенин алдын, мөңгүн медальдары болгаш хүндүлел, мактал, өртектиг белектер-биле шаннатылаан, база амыр эвес мурнакчыларның бирээзи. Ешулут-ла Тыва Республиканың алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атка төлептиг кижи, ол хире куш-ажылдың маадырын совхозтуң удуртур даргаларының эскербейн чоруурун иштимде хомудап кайгап ордум.

Алтай баар дээн кижилер ооң Элезинниг-Хову дей черде кыштаанын чоогу-биле чорутканы, хөлдерни оюп эткеш, барык-ла ийи километр менгилиг чер-биле чоруур. Ол менгинин суун ишкеш, малмаган аарывас, кан-кадык, семис-шымрак болурун малчын чугаалаар чораан. Малчын өг-бүле 23 чыл хой кадаргаш, ам үш чыл улаштыр совхозтуң 270 сергезин кадарын турар. Угундан малчын Таар-оол Сыргыт-оол аренда керээзин өзугаар ажыллап, чыл санында бир сергеден 1 кг 290 грамм дүктү совхозка дужаан келген. Ол «ГАЗ-53» деп маркалыг чүк машинаазын садыл алган. Ол хууда гускай моторлуг, ооң ачызында телевизорну көрүп, радиону дыңнап, солуп, сеткүүлдерни чагыдып алгаш, чуртта, республикада, делегейде болуушкиннарны билип ап турар. Малчын-даа кижи болза, чуртта болуп турар болуушкиннарның хажыызынга чыдып калбас ужурлуг дээрзин чугаа аразында сагындырып каап орар малчын чорду.

— Малчыннар колдуунда арат ажыл-агыйынче кирип турар, а силер олче кирер деп турар силер бе, Таар-оол Хомушкуевич? — деп оон сонуургадым.

— Бодал бар. Ынчангаш машина-балгат-даа садып алдывыс. Ындыг-даа болза, совхозтуң директору хоржок чорду. Шупту кижилер арат-ажыл-агыйы дээш тарай бөөр болза, кым малчынаарыл, мурнакчы малчын кижи-дир силер, амдыызында ажылдап тур дээр. Ында база шын бар боор. Бавык 26 чыл дургузунда ажылдап келген ажыл-агыйын каапкаш, хуу амыдыралче кирери боттанмас боор. Че дээр болза, бөгүн-даа болза, ажылымны хүлээткеш, арат ажыл-агыйже кирип болур мен — деп, ол арай бодамчалыг харылаар чоорду.

Кайгамчык чурумалдыг Сыра-Ыяш бажы деп черде бөгүн «Бай-Тал» совхозтуң алды ешку, алды сарлык коданнары бар. Орук-чирин берге, хайны, ырак-узак ол чеде малчынарга айның 11, 24 хүннеринде совхозтуң удуртур даргалары, специалистери, мал эмчилери автолавка-биле кады чеде бөөр. Олар бир эвес малчынарның аалдарынга баар дээр болза, аъттарлыг чоруур. Ынчангаш малчыннар боттары чедип келгеш, хереглээн бараанларын садып алыр, чугула херек апарган негелделерни даргаларга салыр. Малчыннарның бир хомудалы акша-шалыны турду. Ам харын Тыва Республиканың Чазаа, Президент Ш. Д. Ооржак бо талазы-биле хемчегни алган дээрзин солуннар арыннарындан таныштывыс. Анаа дыка-ла өөрдүвүс дээрзин хоочун, уктуг малчын өөрүүнүн мурнундан чугаалаар чорду. Мал-биле халбактанчын чоруур болгаш эктивистен эвес, хырнывыстан аштавас улус-тур бис дээрзин ол база сагындырар. Малчын кижиниң мергежили берге, нарын-даа болза, хүндүлүг. Бай-Тайга районнуң мурнакчы малчыннарының бирээзи, ажылынга хандыкшылдыг, быжыг тура-соруктуг, чугаахыр, эвилиг, хүндүлээчел Таар-оол Хомушкуевич Сыргыт-оол-биле Шивилиг аржаанынга ынчаар ужуражып каан мен.

Дүүн каан аяс хүн турган. Эртен турып келириваске, даглар баштарында кара-кара булуттар, туман диргелип келген соонда, ак чаъстай берди. Малчын Таар-оол биле Татьяна машиназында чуу-хөөзүн чүдүрүп ашкан, чоруурунга белен турдулар. Оларның-биле байырлажып, үдеп кагдывыс. Машина оожум кудургайны куду бадыпты. Мен ооң соонче «Ужурашкыже байырлыг!» — дидим. Олар-даа ону кайын дыңнаар. Хайыраан малчынның кадыы-ла арай багай, оозу-ла кончуг-дур дээр хөөнге алзып, үдеп турып калдым. Ажырбас, хуу ийис, малчынның чылыг холун тудар аас-кежик турар-ла боор. Мөңгилиг тайганың малчыны, ужурашкыже байырлыг!

Сарыг-оол КУУЛАР.

Төрээн чурт, ооң бойдузу

КАЙГАМЧЫК ЧАА-ХӨЛҮМ

Бичиимде бир катап кырган ачамдан мындыг үве айтырган мен:

— Бистиң чуртувусту Чаа-Хөл деп адаан, а ол хөлүвүс кайдал, анаа баргаш, эштип көрзе, але?

— Чаа-Хөлдүң девискээринде хөл кайда боор, чок-ла болгай.

— А чүге Чаа-Хөл дээн чүвел, кырган-ачай?

— Чаа дээрге, чаа-дайын, хөл дээрге, хөлээзин дээн уткалыг чүве-дир. Чүге дизе Чаа-Хөл хамык орук белдири, ынчангаш шаанда маная дайынар, тулчуушкуннар болуп турган. 1918-1919 чылдарда безин актар, кызылдар Чаа-Хөлдүң девискээринге чаалажып турдулар. Ол үеде Чаа-Хөлдүң эрги сууру мырынай хем эринге турган. Ону өртеп-дипкен. Ооң сөлүүде Улуг-Хемден арай элээн ырак дазырга чаа суурну тутхан. Шаанда Чингис-Хаанның дайынары маная база бооп турганын өгбелеривис чугаалаар, чүве.

... Баржак тайгазындан шурап баткан Балдырганны, Ак-Туруг, Кара-Туругну таваран хемнив база Чаа-Хөл деп адаар. Чырык өртемчейде эн арыг чаагай суглуг хемнерни бирээзи — Улуг-Хемге бистиң Чаа-Хөлүвүс каттышкан. Чаа-Хөл деп кожумактыг сөс бистиң төрээн черивистиң база ооң девискээринде келдергей хөй балык-байланыг турган тайга хемниң ады болуп турар.

Чаа-Хөл — мээн төрээн чуртум. «Куш төлүүге ынак, кижи — чуртуңга ынак» деп тыва улустуң үлегер чугаазы бар. Чаа-Хөл — бойдустуң чурумалдыг кайгамчык чараш черлериниң бирээзи. Ооң девискээринде кандыг байлак чок дээр! Уран рудазы, радионуг аржаан, чес, хола, кара-демир болгаш ооң-даа өске. Тываның төп районнарында эң бедик даглыг тайга база Чаа-Хөл девискээринде. Ол бедик черниң ады ийи — Баян-Өндүр, Даштыг-Бедик. Ооң кырында үне бээрге, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик районнарның девискээрлери көстүп келир, Дураннаарга, Кызыл-Мажалык, Ак-Довурак, Сут-Аксы кижиниң чанында ышкаш көстүр. Чөчүкпаан кижи Баян-Өндүрүнүң чыре кырынга үнүп келирге, бажы дескине бээр.

Чаа-Хөлдүң Кара-Сугга, Ак-Туруг, Кара-Туругга, Кызыл-Даггa, Ээр-Хавакка, Тереңнигге, Аймырлыгга, Ак-Хемге, Адар-Төшке, Адыр-Бажынга, Улуг-Ховуга, Кучун-Хуратка, Чарынныг-Артка, Кош-Ойга, Борбак-Арыгга, Ооруга ойнап өстүм. Бо черлериң тараа-быдаазының, ак-мениниң, балык-байланының, кат-чимизиниң көвейин, бойдузуның чурумалдыг каас-чаражын чүү дээр!

Бүгү делегейде алдаржаан хөй черлерге, чижээ, Сочиге, Крымга, Кисловодскиге, Железноводскиге, Пятигорскиге, Пишундага барып, оларның каас-чаражын магадап чордум. Ынчалзажок мээн төрээн чуртум «Чаа Хөл менээ» кезээде эвилиреп, ооллар, кыстар өскүстер ышкаш, артып калган. Ооң сөлүүде бичии када катап тургускан. Район мун-не чүгээр сегип, бут кырынга туруп олурда, хевертен дагын дүжүрүп каапкан. Ынчаарга Тыва Республиканың Президентизи Шериг-оол Дизижик-ович Ооржактың, Чаа-Хөлдеи Тыва Республиканың улус депутады, Дээди Совет Даргазы Кадыр-оол Алексеевич Бичелдейнин деткимчези-биле кайгамчыктыг Чаа-Хөлүм район кылдыр катап тургустуңганынга сагыш-сеткилимниң өөрүшкүзүн деннээр чүве тыпнас-тыр мен!

... Ынчалзажок Чаа-Хөлдүң делгем девискээри, ооң эртине байлаа, бүдүн-бүдүн суурлары, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдыг черлери, өгбелериниң чеверлери суг адаанга киргеш дыка хомудаңчыг. Кажан Чаа-Хөлге чеде бергеш, ол көк далайны көргенимге баарым ажыыр, ыглаксаам кээр-дир. Бойдустуң ынчаар үргедээрге, ол черлериниң чүгле кижилериге эвес, хөрүн мал-маганыга, ан-мениге, бүгү бойдузунга улуг халап-тыр ийин.

Кайгамчыктыг Чаа-Хөлүвүстүң бойдузун, байлаан үргедээнин, төтчеглээнин чүү дээр. Бойдуста артык чүве чок-ла болгай. Чаа-Хөлдүң Балдырганы, Баржак тайгазының ээрем сугларына балык, ылангыя кадыргылар, пашта дүлгеи эзт ышкаш көстүп турган. Ам ындыг арбын балык чок. Чугай, хөрүн динамит, карбид-биле безин кыра тепсип, хораннап каапкаш, чоруй барганнар. Кымнар? Кымнар боор — варварлар, биригээр чугаалаарга, бойдустуң үргедекчилери болгаш араатанзыг дээрбечилери.

Мээн өскен-төрээн черим — Ак-Туругнуң Кара-Суг-Бажы. Ында Шиви-Бажы деп кедергей чараш чер бар. Ооң серинин (чайын), бойдузунуң чаражы Пицундадан, Ялтадан безин артык. Кылаң кара суглуг хем бар. Бир чайын шөлээлеп чорааш, чеде бээримге, Кара-Суг кадып калган болду. Чылдагааны: Шиви-Бажында хамык шивилерни, хадынарны, дыттарны, хөрүн пөштерни болгаш чойганны безин кыргып каапкан. А кымнар? Кымнар боор—чүгле хүүнүн бодаар кижилер. Оларны база варварлар дээр!

Чаа-Хөл район катап тургустунган болганда, ооң кайгамчыктыг түмен бойдузун камгалаар талазы-биле тускай программанны район чагыргазы чогаатказ, амыдыралга боттандырар дээрзинге идегээр мен. Амгы салгал бөгүнгү бар бойдусту бистиң сөлүвүсте чуртаар кижилерге арттырып бээр хүлээлгелиг болгай.

Алексей ДУГЕРЖАА.

РЕДАКЦИЯДАН: «Төрээн чурт, ооң бойдузу» деп база бир рубриканың адаа-биле материалдарны парлап эгелевис. Чаа рубриканың кол сорулгазы—бойдусту камгалаарынче хөй-ниитиниң кичээнгейин угландырары, Төрээн черлеринге кижилериң ынакшылын күштелдирери. Бо рубриканың адаанга парлаар материалдарны, хөрүн шүүлүктерни, ырларны, чечен чугааларны-даа чорударын бүгү номчукчулардан редакция дилеп тур.

ЧЕР–ИЕВИС-ТИР

«Шын» солунга журналист Михаил Дуюнгарның «Чер айтырыы — национал айтырыг-дыр» деп материалын номчаш, демир-үжүк, саазын тудуп, бодумнуң бодалдаарымны, илередип, солунче чагаа бижиир ужурга таварыштым.

Шынап-ла, күрүне өнчүзүнүң, черниң хуужудулгазы хөлүн эрттир «бурунгаарлап», бодунуң доктаар ужурлуг шугумун ажыр базар деп барды. Ол дугайында үстүнде алын адааным авторнуң материалындан билип алдым. Шаг-төөгүден бээр ада-өгбевистиң чурттап, салгалдан салгалче дамчыдып арттырып кааны төрээн чуртувус—Тываныстың чер-девискээрин хөй акша-төгериктиг хөренгитеннерге садыптар болзувусса, өзүп орар чаш салгалывыс када чурттаарыл, када ойнап-хөглээрил? Мону республиканың Дээди Совети өөренип көрүп, улус депутаттары тыва чонун төрээн черинге хостуг эрге-ажыын камгалаар шинтпирни хүлээп алыр ужурлуг. Бир эвес Тывага черни садыпсаарын болур деп шинтпирни хүлээп алыр болза, алызы барын бистиң салгалывыс палестиннер, карабахтар ышкаш, оран-чурту чок чер «үвү» кижилер бооп артар. Ону баш удур болдурбас дизе, черни садар дээр сагыштыларга, бистиң төрээн черни садыл алыр дээн хөренгитенненгре, дээргилерге күштүг согугну таварыштырар херек. Бистиң төрээн черивисти садып алгаш, олар бистиң салгалдарывысты аная чоокшулаттырбаспаа. А бир эвес черивис деп удурланыр болзувусса, күш ажыглап, бисти базып каар. Черни садарын, садып алырын хоойлужудуп каар болза, хоойлу-дүрүм чер хөренгитеннериниң талазында апаар.

Төрээн черин камгалаваска, ооң үүү үнүп болурун бөгүн безин көрүп тур бис. Таптаашкын үеинде күрүнеенин эрге-ажыы кижилериниң эрге-ажыын мурнап, бистиң дүүнгү дарталарывыс үстүкү черлериниң аайындан эртпес дынгыр чорда. Тываның девискээрин ол-бо күрүнелерге, крайларга кезик чамдыктап берип каапкан. Черивистиң бир кезек девискээри Моолда, өске кезин Красноярск крайда барган. Бөгүн ону дедир эгидип алыры коңчуг нарын айтырыг. Чижээлээрге, бистер, Дус-Даг-ның чону район төвү-биле харылзажырда, Моолга хамааржыр Тээли дээр кадагаатының девискээри таварыштыр эртердир бис. Ынаар кирери-даа, ооң үнери даа хостуг эвес—эрттирилге өскүш херек. Ол чокта азы документилер четче эвесте ынаар углаан херээдаа чок. Үгүнда ол чер Тываның девискээри турган черлер. Ооң алаактарынга, оймактарынга тыва араттар малын малдап, тараазын тарып, өстүрүп чип, кыштап, чайлап чорааннар. Кажан Тывага коллективизация өгелей бээрге, Тээлиниң араттары Чоза, Торгалыг, Улаатай, Хандагайтыже албадал-биле көшкүлээннер. Ол чер өөзөрел, чоорту моол малчыннарның одарлары болу бергеи. Ооңда барып тыва чер Моол күрүнүң девискээри апарган. Ам ол черлеп эртер-дүжерге, өртек-хөлеза, каайлыны моолдар негээр апарган, харыындаа артыжарынга моондактаар болу бергеннер. Тыва черивисти ол-бо күрүнелерге, крайларга дамчыдып берип-терге, тыва кижи бодунун тыва чери-биле аргыжары бергедежи берген.

Тыва кижи чери — нем, дээрки — адам дээр. Ол иезинге эргелемир, чоргаарланыр. Мээн хөөргенчиг тыва чонум, төрээн иевис—тыва чери кажан-даа сатпас бис дээрзинге бүзүрээр мен.

Деспил-оол САНЧЫ.
Дус-Даг суур.

Дыштаныкчыга сөс

АЖЫГ-СУГ АРЖААННЫ ЭКИЖИДИП КӨРЗЕ

Чоокта чаа Чаа-Хөл районуң Ажыг-Суг аржаанынга дыштаныр, кадыкшылывыс быжыктырып чораш келдивис. Эки-ле аржаан чорду. Эм шынары — минералдыг дустары элбек чаагай-ла аржаан болду. Ында улустарның экижип турары алыс черле хөлчок.

Ынчаарга чүгле ол хем-далайжыгашты кежип чедип аары кончуг нарын беоге чорду. Эрткен чылын болгаш мооң мурнунда-даа чылларда эки турган деп улус чон чугаалажып турар болду. Чүге дизе «Найырал» совхоз хемни кежирер баржалыг, катерлиг. Ол совхозтан лүтөвкажыгаш садып аарыгла-ла четчир. Сенээ улуг дузаны көргүзүп, ында столовая, удуур-чыдар черинден эгелээш, шаа-биле шору хандырып турган. Совхозка-даа орулга кирип, улус чонга-даа ачы-буян чедип турган.

Ам бо чылын кандыгыл дээрге, ында ам Чаа-Хөл кожуун тургустунган сөөлүнде, байдал сыр дедир өскерилген. Чүге дизе «бута көвүдээрге, инек кыыраар, бухгалтер көвүдээрге, сан будулар» дээн ышкаш чаа кожуунуң дарга-бошкалары көвүдээш, хамык чүвеин холгаарлап будааш, «хайыраан кешти оруп калдың» дээн ышкаш аржаанда байдал буурааи. Ында ам чүү-даа чок, ээн черде ийи-чаңгыс чорумал улус, чорумал хемечилер хөлезилээш, арай деп коргуп-иргип чедер. Ол хемечилер эзирик-элээр боор, хөлезиниинин, хөлезиниң улуу — негевес-ле чүвеин чок. Бензин, акша, арага, ооң-даа ынай... Харындаа бисти чедирген бир хемечи эзирип алгаш, аай-дедир шывыкталып, суг ортузунга, дуу хая үстүрер чазып, сугдалай ортузунга бистиң угаан-кудувус үндүрү, арта «Кадайымга хөй акша херек. Менээ арагалар херек» деп чалчып чорду. Чаңгыс баарда, бензин-биле катай муң ажыг акшаның чарыгдалын үндүрүвүс. Ол хемечиге, иарын-на чорду, оода орта таптыг элээр чедирип каар чүве болза, ындыг-ла ыйнаан харын. Черле бо хире эки аржаанны таптыг сегиткеш, экижиткеш, корум-чурумну, чурумчуткаш база катап путёвкажыгаштан тургускаш, катер-баржаның графигин, шагын тургускаш, чарлаптар болза, улус чон, аалчылар-даа көвүдээр, орулга-даа чарыгдалын дугдаар боор дээрзинге илгээр-дир бис.

База ол аржаанны харындаа бистиң республиканың удуртур-баштаар даргалары чутулага ап, ылангыя профэвилеллиң талазындан даргалар хемчээн ап, ол аржаанны шинчилеткеш, кожавыс Бурятияда «Аршан» курорт ышкаш чүге мынчаар курорт кылдыр сегидип-секпередип, кылдыртып болбас деп. Ол «Аршан» курортун база чер иштинче өрүмнеп турган үндүргеш, элбекшиткеш, хоолайлар дамчыштыр агыскаш, курорт кылдыр ажылаваш, чамдыызын шил саваларга куткаш, садыгларже садыпсаарын үндүрүрге, мун-мун, сая-сая акшаны орулгаларын киирип турар боор чорду. Бо талазы-биле база өөреним көрзе кандыг ирги?

Көшкен-оол КАРА-МОНГУШ.

ЭЛДЕПСИНИП КАЙГАП ЧОР МЕН

Чырык өртемчейде ур-ле чурттап келдим. Чүү көрбедим дээр. Ынчалзаа даа амгы бо хүннерде амыдырал-чуртталгавыс улам-на бергедеп бар чыдыр. Бо коргунчуг-дур. Хол-биле кылырывыс эвээжээн, аас-биле-даа амыр-ладыр бис. Эң ылангыя политикаже сундулаарывыс дыкала идепхейжээн, чүве-ле болза митингилээр, ажыл соксадыр, аш чарлаар-ла дээр апардывыс. А бо тон берге үеде кижи бүрүү боданып, бодунуң база ажы-төлүнүң келир чуртталгазын, эң ылангыя бо хүнде кижиге эн чугула айтырыг — ижер-чиринин, кедер-хевинин дугайын бүрүн бодап алгаш, холу дыныг ажылдаар херек.

Сөөлгү үеде дыннап, номчуттунуп олурарга, С. Токаның тураскаалын ап каар дээш дыка-ла шуугажып турар апарды..

Мен бодаарымга, ол удуртукчу эки-даа, багай-даа ажылдаан болза. Тыва чуртка ол тураскаал төөгү боол артсын. Мен ам чон арызында, көдээде чоруур болгаш улустар-биле чугаалажып, бо талазы-биле чонуң сагыш-сеткилин билип, дыннап чор мен. Улустуң чамдызы киленнээр-ле чүве-дир: тураскаалды ап каар болза, шын эвес дижир.

Шынында алыр болза, С. Токаже хамык чүвени чаа каарга кайын боор. Ооң-даа ажылдап чораан чүс-чүс өөрү кайыл? Олар бурууну үлешпес деп бе? Ынчангы репрессия үеэзи бодап көрээлиперем: Тыва аңгы күрүне боол турза-даа, Совет Эвилелиниң үлегери-биле ажылдап, чурттап турдувус. Сталиниң хоойлуузу, Берияның айтымышкыны турду, ону өскертир арга чок. Дыка хөй чурттарга дайын сөөлүнде безин ССРЭ чагырып-дүжаар арга-биле чурттап турду чоп. Бистиң хоойлувус ол чурттарыңа база хоойлузу турганы шын, ону кымдаа чажырып, балаа шыдавас. Ынчап кээрде бистиң бичии Тывавыс ол хоойлу-дүрүмдеи чайлаар-даа аргавыс чок боол келген.

Мен база-ла репрессияның хай-бачыдын көрдүм. Бодум алтай уктуг кижи мен. Шаанда алтайлар Хемчик-Бажынга ак хаандан дезип чедип келгеш, чурттап турган. Кады төрээн акым Иван Чалчыков 1928 чылда Тывадан дедир Алтайже көжүп ажа берген. Ооң кызыгаар чуруму шынгыыраан. Ооң-биле аралажыр аргавыс чок апарган. А Тыва ССРЭ-ниң составынга каттышкан соонда акым-биле ужуражыр дээш Даг-Алтайынга чеде бээримге, чүгле чаавам ыглап олуржук. Акымны чамдык төөлдери биле база өске-даа улусту бир райондан 20 ажыг кижини хоп-меге-биле буруудаткаш, бажыннаан, ооң дайынче 1942 чылда сүрүп апарган диди. Акымны база-ла «Дайзын» деп буруудаткан чораан. Райпо даргазы турган кижи-дир.

Ам канчаар, ындыг-дыр, мен бодаарымга, эрткен бергелер ол олчаан баргай-ла. Ону коптарып тургаш канчаар, дөмей-ле диригзин алыр аргавыс бар эвес. Акымны хоойлу өзүгаар агартып каан. Ам дириг арткан кижилерни камнаар, камгалаар херек. Репрессияга таварышкан улустуң дөргүл-төөлдериниң күрүнеден акша-төгериктн төлеп берип турар ышкажыл. Бүрүү чоктарны агарткаш, оларның адын солуннарда парлап тур. Ақтыг черге буруудаттыганнарның ажы-төлүнден дыка хөй кижилер эртем-билиглиг болган-дыр. Ол база күрүнеиниң ачызы-дыр деп бодум дугайты ынчап билип чор мен. Эң ылангыя мээн акым И. Чалчыковтуң өскүс калган ажы-төлүн күрүне өөү тыртып каан. Ол дээш совет чазакка, ленинчи коммунистиг партияга чоргаарланыр мен. Ленинниң хөрээ шын. Чөптүг. Чүгле ону аажок хажыдып каапкан турган. Ынчангаш Ленинниң хөрээн камгалап арттыраалыкар.

Сонгун алгылаанывыс депутаттарывыс, кайда бардынар? Чоп чонунардан хоорлу бердинер ышкаш? Бистиң Бай-Тал суурну алырга, аар өртектиг арганы автомагазиннер база өске-даа хуу улус ажыл шагының үезинде-ле сада бээр-дир. Ооң орнунга аъш-чемден эккел сатса. Чүге-ле үен-даян апарганывыс ол, даргаларым, ажы-төлүм? Менче бодаарымга, аш чарлаары дээрге тыва чонунуң ат-алдарын бужартадыры-дыр-ла. Ынчангаш боданып, кичээнип көрээлиннер.

Алаш ИРГИТ.
Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, пенсионер.
(Гонорарын редакцияга арттырарын диледим Авт.).

САГЫЖЫМ АЖЫДЫ

«Контрчын» сыскындызы мен деп болап чораш, 1992 чылдың августа чедиге чедир «эзт-даа, балык-даа эвес» чордум. Контр дээш беш чылга хосталгаавын казыттырып шинтиргеи ачам Кыргыс Монгул-оолдуң агарганын «Шын» солуудан номчаш, дыка-ла өөрдүм. Ачам-даа, мен-даа контр эвес, арыг болганывыс чоргаарланыгдыр. Тыва Республиканың Дээди Совединге өөрүп четтиргеним илередип, чон дээш моон соңгаар улам эки ажылдаарын күзээр-дир мен.

Каргыштыг кара чылдарда түренги, бергеге чурттап эрткенимниң буруузуи кымгаа-даа эвес, чүгле С. К. Токага дүжүрер мен. Бир эвес ол эвес болза, Оюн Полат, Хертек Анчымаа, Товарищтай болгаш өскелер-даа Тываның эң эки оолдарын шидип бооланас турган ийик. Ынчангаш мындыг сестерлиг каш одурүгну бижиири менээ коргунчуг эвес.

Кыылда бир тураскаалдың
Кыдыы-биле эрткен сана
Кара баарым саргып келиз,
Караам чажы бүдее бээр.
Контр дээш, идеет дээш,
Кончуг эрлер бажын кескен
Салчак дарга тураскаалы
Сагыжымны карарты бээр.

Контрлар дээрге дээди хемчег-биле ялаатказ чеди кижи эвес-ле болгай. Ынчангаш мээн саналым, бодалым ол үеде Токадан өске актыг кижилерни буруудадырынга киришкеннерни агарттыр, ол кижилериниң ажы-төлүн хүндүлеп, бис дег каржы кызышкын, дорамчылалга таварышпас-даа болза, оларга хүндүткелдиг болуп артаалыкар, чонум! Контрлар ажы-төлүнге ынак болгаш чоргаарланыр, бүзүрээр мен. Олар Тываның кайы-даа булуниарынга чурттап, ажылдап чораан, кыстырып өскеннер болгай.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

АКША ЭРГИЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИР ДИЗЕ

Амгы үеде аъш-чем болгаш хереглел бараннарының өртээ хемчээл чокка өскени-биле чонуң социал камгалалын күштелдирер дээш Чазак ажылчы чонуң ажыл төлевирии, пенсия, пособиения хемчээлин өстүрген. Ону туда акша-биле, өй шаанда төлээр дээрге, акша чедишпейн турар. Чүге дээрге хөй-хөй үлетпур будүрүлге, албан черлери касса чүрүмүн үреп, арткан акшаны банкыларга дужаавайн келген. Ооң аңгыда, чонуң холунда акшаны ажаалга банкыларынга шыгжалыр талазы-биле тайылбыр ажылын ажаалга банкылары, ооң суурларда салбырлары чон ортузунга чорутпайн турар. Харын-даа салыкчы шыгжаткан акшазының кезик-чамдызын алыр дээш банкыга келирге, ону кажан пенсия, пособие акшаларын төлеп бергиже чедир маадыр шын эвес чорук бар. Ол дээрге чонуң хостуг акшазын болунга шыгжап чарыгдаарынче албадаптар болу берген.

Толаргайларга Чаа-Хөл районуң Бүлүн-Терек суурунуң пенсионөөлериниге бо чылдың июнь айның пенсиязы 330 ажыг мүн рубльди ай дургузында төлеп келген, ооң чаңгыс-даа рубльди ол чеде ажаалга банкызының салбырынга шыгжатпаан. Пенсияны алгаш, доваан чарыгдаа-ла болгай, ону ай төнчүзүнге чедир чарыгдаар, ажыы-биле чугаалаарга, бистиң айда ап турар пенсиявыс-биле эки шынарлыг чаңгыс ылык садып алыр дээр болза, акша чыып алыр эптиг чер ажаалга банкызы болур.

Мынчангаш мен июль айның пенсиязын банк салбырынга шыгжаткаш, бо талазы-биле чон ортузунга таймылбыр ажылы чорударын мында почта начальниги Галина Хайдыпка сүмеледим. Бистиң суурда ол ажыл чоруп эгелээн.

Салыкчы кижи шыгжаткан акшазының кезик-чамдызын азы шүптузун-даа алыр дээр болза, ону ол-ла үеде хандырар чорук ажаалга банкызының хүлээлгези, бир эвес салбырларда акша чок болза, ооң үстүнде турар ажаалга банкызы акша-биле саат чокка хандырар хүлээлгелиг. Шыгжаткан акша салыкчының хуула хөрөнгизи болганда, ону саалдыр эрге кымда-даа чок.

Кызыл хоорайда № 7073 ажаалга банкызы бар болгай, мен анаа ажылдап турдум. Ынчан ажаалга кассаларының республика эргелери турган чүве. Чонуң холунда хостуг акшаны шыгжадыр дээш ылепкейлиг ажылдап турган бис. Ам ындыг ажыл барыкла дыннадбастаан, Амгы үеде ындыг ажыл чорудар болза, чонуң холунда хостуг акша хөй-дүр.

Сергей ДОКМИТ.
Пенсионер.

Бөмбүрзектиң судалы

ЕБРОПА ЧУРУУНДА ИЙИ ЧАА КҮРҮНЕ

ПРАГА. 1993 чыддың январь 1-ге чедир Европаның чуруунга ийи чаа күрүне көстүп келир. Дүшкен Чехословакияның Социалистиг Республиказының составынга турган Чехия Республика болгаш Словакия Республика чаа чылдан эгелеп тускай күрүнелер болу берген. Ол дугайында Демократтыг Словакия дээш шимчээшкиниң даргазы Владимир Мечьяр журналистерге албан ёзузу-биле тускай дыннаткан.

ИТАЛИЯГА 40 ХОНУКТА

РИМ. Чернобыльдың атомнуг электростанциязынга озал-ондактыг халаптың ур-жуунга таварышкан 162 ооллар болгаш бичии уруглар Италияга 40 хонук дургузунда эмнедип, дыштанган. Италияның шериг-транспорт ужар күүлүнүң тускай самоледу-биле Италиядан Украинаже оларны дедир чандырыпкан. Италияның курорттарынга болгаш дыштанылга черлеринге Украинадан хөй ооллар болгаш уруглар чыл бүрүде чайгы үеде эмнедип, дыштанып турар. Итали эмчилериниң санаа турарын ёзугаар алырга, Украинадан эмнедип, дыштанып келген бичии уруглардың кадыкшылы экижин эгелээн.

АЛБАНИЯГА АМЕРИК ДЕТКИМЧЕ

ВАШИНГТОН. Албанияда коммунистиг ёзу-чурумну көтүн үзе үзүткаарынга деткимче кылдыр Американың Каттышкан Штаттары хөй чөөлиин болгаш дузаламчыны бээрин шинтпирлээн. Америк администрацияның ол шинтпирнин дугайында АКШ-тың президентизи Дж. Буш чарлаан. Албания-биле садыг харылзааларын чоокку үеде калбартырын, садыглажылга үезинде эн-не таарымчалыг чиигелдерин аңаа тыпсырын америк администрация планнап турар.

КУБАДА БАЙДАЛ ГАВАНА. Кывар-чаар материалдарын болгаш энергия бээр өске-даа күүлдериниң шынгыы камналгазын Кубада шагда-ла эгелей берген. Совет Эвилели эрткен чылын дүшкеин-биле холбаштыр бензиини болгаш өске-даа нефть продуктуларын Куба Россиядан болгаш өске-даа күрүнелерден (ССРЭ-ниң составынга кирип турган чурттардан) албайн турар. Ынчангаш Кубаның найысылалынга болгаш өске-даа хоорайларынга кудумчуларны дүне чырыдарын соксаткан. Ооң түнелиндe кудумчуларга дүне чораан кижилерже халдаашкыннар болуп турар. Гавананың кудумчузунга дүне чораан чадаг-тергелиг кижиже ийи кижи чоокта чаа халдааш, ооң чадаг-тергезин хунаан аппарган. Ынчалзажок халдакчы оорлар тут-турган. Оларның кайызын-даа тус черниң суду 17-17 чылда хосталгазын казып шииткен. Бензин хереглевес транспорт аймаа — чадаг-тергелиг өртээ Кубада амгы үеде дөрт катап улгаткан.

КУШТҮГ ШУУРГАН САН-ФРАНЦИСКО. АКШ-тың Луизиана штадынга күштүг шуурган болган. Ону «Эндрю» деп адаан. Шуурган болган девискээрни АКШ-тың президентизи Дж. Буш «национал халаптың зоназы» кылдыр чарлаан. Күштүг шуурган-биле кады чазыгаашкын болган. Далай чоогунда хөй хоорайлар сугга алыскан. Үерлээшкинге болгаш шуурганга үдур хемчеглерни амдаа уламчылаан турао.

ЧАСТЫЫШКЫН БОЛГАН АЛЖИР. Чурттун найысылалының аэропортунга кажан хөй кижи чыылган турда, күштүг частыышкын болган. Ооң түнелиндe 9 кижиниң өлгенин, үүс ажыг кижиниң балыглаганын Алжирниң информация агентилели дыннаткан. Частыышкын болган соөлүнде хөй кижилер девидеп, ынай-бээр маннажып, чамдык черлерге мөөнежи берген. уржуунда бомба чаңылдырган кижилерни полицейжилер тудуп ыыдаваан.

ДЕЛЕГЕЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНГА

ЛОНДОН. Югославияга хамаарыштыр делегей конференциязынга үжен чурттарның төлөлекчилери болгаш Каттышкан Нациялар Организациязының чиигине секретары Бутрос Гали киришкен. Конференцияны Англияның премьер-министри Дж. Мейджор даргалаан. «Бир эвес Югославия талазы-биле дугуржулга бо конференцияга чедип алдынмас болза, Сербияга хамаарыштыр экономиктиг болгаш өске-даа ыйыышкыннарны делегей ниитилежилгези, бирги эвлечгле. Барыын чүк чурттары болгаш АКШ улам күштелдирер апаар» дел, Дж. Мейджор кыжаныышкынбиле медеглээн.

ИСПАНИЯДА ДЫШТАНЫП ТУРАР

МАДРИД. Совет Эвилелиниң Президентизи турган Михаил Горбачев дыштанырыбиле Испанияда чеде берген дугайында мооң мурнунда солунга дыннаткан турган. Испанияның хааны Хуан Карлос-биле ол ужурашкан болгаш барык бүдүн чартык шак дургузунда хөөрешкен. Горбачеватың болгаш Испанияның хаанының аразында чүүүн дугайында чугаа болганын дыннатпаан.

ЯРМАРКА АЖЫГТЫНГАН ТАЙБЕЙ. Тайвань ортудуктун төвү Тайбей хоорайга делегей ярмарказы ажыттынган. Бодунуң янзы-бүрү бараннарын делегейнин 67 чурттары мында делгээн. Европа чурттарының бөлүүнге өткен чылын дүшкен Совет Эвилелиниң республикалары база кирип турар. Оларның аразында Россия, Беларусь, Латвия, Литва, Эстония болгаш Украина бар.

ФРАНЦҮЗТАР УДУРЛАНЫП ТУРАР

ПАРИЖ. Европа чурттарының аразында садыг-экономиктиг харылзааларны калбартыр, ынчангаш ол чурттар аразынга кызыгаар чурумун чиигедир дугайында Францияның президентизи Франсуа Миттеран чарлаан. Ынчалзажок Францияның кызыгаарын даштыкы чурттар-биле садыг-экономиктиг болгаш өске-даа харылзааларны калбартырынга кызыгаар чурумун кошкадырынга французтарның 52 хуузу удурланып турар. Францияның өске чурттар-биле кызыгаарларын кошкадыр болза, французтарның национал эрге-ажыынга улуг когарал таваржыр апаар деп ол чурттуң хамаатыларының хөй нуруузу медеглээн.

ПРЕЗИДЕНТИНИ БУРУУДАДЫП ЭГЕЛЭЭН

БРАЗИЛИА. Латин Американың девискээр талазыбиле эң улуг чурту болур Бразилияның президентизи Фернандо Коллора де Меллога болгаш ооң чоок кижилеринге удур кампания шагдала эгелээн. Президентини буруудадыр сорулга-биле чурттун конгрезиниң тускай комиссиязын тургускан. Президентинин болгаш ооң чоок кижилерин, биригээр чугаалаарга, дузалакчыларын хөй хөөли алган деп буруудадып турар. Комиссия истелгени чоруткан болгаш 200 арын саазынга парлаан илеткелди чарлаан. Чурттун президентизин албан-дужаалыңдан чоокку үеде дүжүрер дугайында негелде ук илеткелдин кол черни эзлеп турар.

ТӨРУТТУНГЕН ХҮНҮН КАРА-БАЖЫНГА

БЕРЛИН. Эрткен чылын дүшкен Герман Демократтыг Республиканың удуртукчузу турган Эрих Хонеккер бо чылдың август 25-те 80 харлаан. Германияга гитлержи фашизмниң чылдарында кара-бажынга чаңгыс эвес удаа олурып чораан Эрих Хонеккер болуп төвүттүнген хүүнүн бо чылын Германияның Моабит хоорайының кара-бажынына эрттирген. Э. Хонеккерниң төрүттүнген хүнү-биле холбаштыр хөй кижилер аная изиг байырны чедирген телеграммаларны чоруткан. Назы-лары улгаткан Хонеккерни кара-бажындан хостаары дээш шимчээшкин Германияда амгы үеде калбарып турар.

ПОЛЬШАДА БАЙДАЛ

ВАРШАВА. Чурттуң чамдык бүдүрүүгелериниң удуртукчулары ажыл соксаткан ажылчыннарны чоокку үеде ажылдан үндүр сывырар дугайында шинтпирни хүлээп алган. Ол шинтпир Польшада эң-не дүшкүүрлүг байдалды тургускан. Слезияның Тыны хоорайында чиик автомашиналар заводунуң дирекциязы дөрт үүс ажылчыннарны ажылдан үндүрер дугайында дыннадыгларны оларга тывыскан. «Кара Данзыга» ажыл соксалыр комитеттин 64 кежигүнери бүрүү-биле кирген. Ынчангаш ажылчын ангыга удур каржы шавар халдаашкынны Германияның бүдүрүлге эзлери эгелей берген.

ЧЕПСЕКТИ САДЫП ТУРАР

МЕХИКО. Никарагуага кажан дайын чоруп турган үеде Совет Эвилелиниң сандиножу удуртулгага берген боочепсээн Никарагуаның чазаа амгы үеде өске чурттарга садар дугайында чарлаан. Чогум кандыг чурттар совет боо-чепсекти садып алырын күзеп турарын дыннадыгла айытпаан.

ДЕЛЕГЕЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ АЖЫТТЫНГАН

ДЖАКАРТА. Кяя-даа каттышпас чурттарның күрүнелер болгаш чазактар баштыннарының онгу конференциязы Индонезияның найысылалы Джакарта хоорайда ажыттынган. Ол дээрге — «соок дайын» доозулган сөөлүнде баштайгы конференциядыр. Кяя-даа каттышпас шимчээшкин — Каттышкан Нациялар Организациязы-биле чергелештир делегейнин ийги улуг организациязыдыр. Оон составында амгы үеде 108 чурттар кирип турарын түс черниң солуннары онзалап демдеглээн.

АМЕРИК ШЕРИГ САМОЛЕТТАРЫ ИРАКТЫҢ КЫРЫНДА

ВАШИНГТОН. Иракты муруу районнарының кырында америк шериг самолеттары ужуп эгелээнден бээр ам чеди күн эрткен деп, «Вашингтон пост» солунуун корреспондентизи эрткен вторник хүнүнде дыннаткан. Америк шериг самолеттарынга удур Иракты чаңгыс-даа шериг самоледу агаарже көдүрүлбээниң корреспондент демдеглээн. Ынчангаш удурланыышкын кылыр дугайында Иракты президентизи Саддам Хусейнниң медеглели хоозун чулчуруушкун-дур деп, Пентагоннуң бир генералы медеглээн.

ЛОНДОН. Югославияның дүшкен Социалистиг Федеративтиг Республиказының айтырыны чугаалажып көөр делегей конференциязы Англияның найысылалында ажыттынган. Югославияның составынга турган республиканың төлөлекчилери. Каттышкан Нациялар Организациязының Айыыл чок чорук чөвүлелиниң доктаамал кежигүнери чурттарның, Европа ниитилежилгезинин кежигүнери чурттарның даштыкы херектер министрлери, делегейнин языбүрү организацияларының төлөөлери Югославияга таваржыр шинтпирни дилеп тыварының аргазын үш хүн дургузунда чугаалажып көөр. Делегей конференциязының кол сорулгазы — «Югославия айтырының» шинтпирлээри, ол чуртта хан төгүүшкүнүг мессилдежиишкиннерни соксазырын чедип алыры болур. Россияның делегациязын Россия Федерациязының даштыкы херектер министри Андрей Козырев баштап турар.

Сербия Республиканың премьер-министри Милан Панич делегей конференциязынга киржиги-биле Лондонга база чеде берген болгаш беш түүлдеп тургустунган саналды киргеп.

Чаа шүлүктер

КАЖАНДА-ДААА КАДЫ

(Искра» совхозтуң малчыннары Бүрүү биле Доңгакка тураскаттым)

Эртеңги хүн
Эргин кырын эргип шонар,
Чараш чечек
Салбаан чада, оттуп
частыр —
Кажанда-даа кады чор бис.
Чайлаг дургаар
Чайттыладыр хектер эдер,
Дүш дүжер,
Девээдиве хойлар шуужар—
Кажанда-даа кады чор бис.
Хаяалыг хүн,
Хараадаанзыг даглар ажар,
Чырык ирмир
Шымда дээнзиг дүжүп
келир —
Кажанда-даа кады чор бис.
Башкы сылдыс,
Бакылап кээп, ирмеп кый
дээр.
Айның чыъы
Арнывыска имистелир —
Кажанда-даа кадыр чоп
бис.

Ким ДОҢГАК.

ОГЛУМГА

Корум-чурум үревес,
Кончүг топтуг, эрес,
Хоозун чугаа кылбас.
Холу куруг орбас.

Ажыл-ишке кызымак
Аязының оглу сен.
Кортук, чашпаа эвес,
Хоп-чип-даа үндүрбес.

Эптиг, ээлдек чаныг
Эжи-ооу көвей,
Арыг, ыычы түүрлүг
Ачазының оглу сен.

Биче-оол САТ.

КАЙГАМЧЫК СЫЫН

Тес-Хемниң «О.Шыраа» совхозунуң малчыннарының эн эки чайлагларының бирээзи — Аптара-Бажы терең өтүргенниг, делгем девискээрлиг, өң-бүрү чечектери саглаанаан, кезек-кезек аргаларында хектери чаржалаштыр эткен, чайгы үеде чаагай-ла оран ийни. Бо чайын аңаа совхозтуң элээн хөй малчыннары малын семиртип чайлаан.

Сыын мыйызы кидин четче үүнүп турар үеде аныяк малчын Артур Тонмиттиң колаңныга кедээр өзеңден ана шаарадыаар, шагбагар кара мыйызын чүктээн шары дег сыын челип чедип келгеш, коданга кээп доктаай бергеш, ынай-бээр кайган туруп алган. Ол аразында малчын оон мыйызының хөй алырын санап тодарады каапкан. Оон чодур, чокпак-кара мыйызы 12.12 чээрби дөрт адыр болган.

Адыр бүрүзүнүң бажы мөккүлчек мөккүлчек, уну-билек дег чоон болган. Оны кезип алгаш, дөзилээн болза, та чеже килограмм болур түрү ийнаан. Ол кезек кайганып турган, чайлагны өрү челип өскей берген.

Шаанда ачам ашак чугаалап органын дыннаан мен. Чогум ол болуушкуннуң болган үезин та каш чылдар үезин чүве, оозу эки билдинмес. Ачамның оны менээ чугаалап орган үези 1937-1938 чылдар үезин ынчан шору апарган бодум эки билир мен.

Бистин чернин шыырак дээн анчызы Чамзыр дээрзи Серлик бажының тайгазынче аңнап үнген дээр. Ол шагда сыын мыйызын үнелиг эм шынарлыг болганындан кыдат садыгжыларга садар турган чүве-дир. Өрээ-даа улуг турган. Мыйыстың чаңгыс адыры-ла аныяк бода мал болур турган. 8 адыр болза, сес баш бода мал, 12 адыр болза, 12 аныяк бода малды сүрүп алыр.

Сөөлүнде Чамзыр ирейни көрүп шаг болган мен. Оны бистиң черниң улузу Дагба-Ашак дижир чүве. Деспея суурга коржаа садыы таныыдлап орар чүве. Ынчан аңнаастан кыраан турган. Шала хаашсымаар думчуктуг, калчан баштыг, чолдаксымаар, арган кара ашак чүве. Оон аңнап үнгенин үстүнде чугаалады. Ол чорааш, Серлик-Бажының Даштыг-Каътка шырыш өрттүр турган сыынны көрүп каап-тыр. Оон мыйызының чүгле ужу-кыдыы шала кестүр, ооң калбак чарны-ла ыяш аразындан ылап тода кестүп турган дээр. Анчы-даа чалбарып-чалбарып, чык-ла кылган. Ап-даа ушкан, Анчы аткан аңын кээп көрүпкеш, угаан-кут чок корткан. Оон мыйызы дээрге хөй адыр будуктуг өөш бажы-ла. Та чеже адыр чүве. Сыындан өске сыын болган чүве-дир.

Анчы кортканындан оон мыйызынга, эът-кежинге-даа дегбейн, баглап каан аъдынга маннап келген. Шетте баглаан аъды шагда-ла өлүп калган чыткан.

Эзер, човаан чүктеп алгаш, хондур кылаштап чорааш, даартазында дүш соонда аалынга келген.

Чер-чуртунуң чүве билир дээн бир кижизинге шо-төлге салдырган дээр. Ол кижи мынча дээн: —Оран-тандының өлүрбес ужурлуг аның өлүрген кижи-дир сен, Изиг тыныштыг чүвеге, ал-болунга оон хай-бачыды дегбес-тир. Чүгле азыраан малынга дээр аңаар чүве-дир дээн дээр. Шыраап-ла, ашактың келгенинин соонда ийи хонганда, одарга чорда ийи шээн бөрүлер чара шелип каапкаш барган.

Оон соонда ийи-үш чыл дургузунда ортумак шыдалдыг, шору мал-маганыг чораан Чамзыр ирейниң мал-маганы ары-бөрү аксынга-даа кире бээр, аңаа-ла чыткан черинге, одарлап чорааш-даа, өлүлеп каар апарган дээр чүве. Чамзыр ирей оон соонда аныяндa-ла аңнаарын соксаан кижидир.

Оран-тандыда онза кайгамчыктыг аңнарның бар болуп турарын хөй кижилер көрген боор чүве ийни.

Биче-оол ДОЮНДУП,
Тес-Хем район.
Берт-Даг суур.

ЖУРНАЛДАРНЫ ЫАГЫДЫП АЛЫҢДАР

«Гражданская защита» деп журналды 1993 чылдан үндүрүп эгелээр дугайында доктаалды Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Хамааты камгалалының хереэниң, онза болуушкуннар болгаш бойдустуң халавының уржуктарын чайладыр талазы-биле күрүне комитеди хүлээп алган.

Бо журнал чурттакчы чоннуң болгаш экономика адырларын онза болуушкуннардан камгалаарының дугайында мооң мурнунда номнарга үнүп турган шилиттинген материалдарны чыып үндүрер. Оон ангыда чурт иштинде болгаш даштыкы чурттарда кижилерни камгалаарының чугула сорулгаларын канчаар күүседип турарының дугайында, камгаланырының чаа чепсектериниң база камгалал бөлүктериниң ажыглап турар чепсек-херекселдериниң талазы-биле болгаш өске-даа материалдарны парлаар. Чурттакчы чоннуң айыл-халаптан камгалаарынга удуртулга болдурар чүгула хоойлу-дүрүмнерни, документилерни журналдың арынарынга чырыдар.

1993 чылда үүнүп эгелээр чаа журнал чурттакчы чоннга хамааты камгалалының айтырыгларын эки билип алырынга дузалаар. Оон ангыда удуртукчуларга болгаш хамааты камгалалының айтырыгларын харылаар турар кижилерге журнал ажыктыг сумелерни бээр. Чүге дээрге чурттакчы чоннуң айыл-халаптан канчаар камгаланырынга өөредири удуртукчу бүрүзүнүң дорт хүлээлгези болгай.

«Гражданская защита» журнал будун чартык ай болгашла бир катап үнер, бир номериниң өртээ 20 рубль.

Бо чылдың август 1-де «Военные знания» журналдың 1993 чылдың чагыдылгазы эгелээн. Ук журналдың түрүгзукчузу Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Хамааты камгалалының херектериниң, онза болуушкуннар болгаш бойдус халавының уржуктарын чайладыр талазы-биле штаб начальнигиниң дузалакчызы.

ЖУРНАЛИСТ ДЕП КЫМЫЛ?

Бо чылдың июль 16-да «Шынга» хоочун башкы, бижикчи Монгуш Юндеш-ооллуң «Улустуң журнализи турар бе?» деп үүлү парлаттынган. Ында «Тываның улустуң журнализи», «Тыва республиканың алдарлыг журнализи» деп хүндүлүг аттарны дарый тургузарын саналдап турар. Кижи бодаарга, ындыг аттарны чогаалчыларга, артистерге, малчыннарга, тудугжуларга дээш, өскелерге-даа тыпсып турар болганда, айтырыгны көдүргени чептүг болбайн аан.

Ынчалзажок журналист деп чогум-на кымнарны санап турары билдинмес. Билдириишкин киирип турган, Журналистер эвилелиниң кежигүнү апарган кижилер бе, азы солун черлериниң штаттыг ажылдакчылары дегерези бе?

Солун черлериниде ажылдаваын турар азы Журналистер эвилелиниң кежигүнү эвес-даа бол, бүгү назынының иштинде парлалга арынарынга үүс-үүс язы-бүрү материалдарны бижип келген кижилерни журналист деп санап болбас бе? Мээн билирим бөзин ыныг кижилер эмнежок ийин. Мактаны бердин дивейн көрүнер, эргим номчукчу, болумга хамааршытыр бижизимзе, чижекдаа болгай аан.

1936-39 чылларда Кызыл-Мажалыктың эге чада школазының 3-4 классчарының өөренгичизи чоруур шаамдала ТАР-ның «Хостуг арат», «Аревэ» солуннарының идепкейлиг бижикчизи болу берген мен. Мээн адымны солуга бижээш, «Уругкорр» деп каар чүве ийни. Ол солуннар амгы үеде күрархивте кадагалаттынган болгай. Үжен алды бе, чеди бе чылдың сөөлгү дугаарында ол чылын материалдар бижээн кижилерниң данзызын тургускаш: «С. (Артем) Борбак-оол 17, Т. (Михаил) Шур-оол 16 материал бижээн» деп каан чүве. Ол-ла чылын күш-ажылдың хоочуну Х. А. Анчымаа Барыңг-Хемчик аревэ кожкомунга чедип келгеш, аревэ төп комитединиң адындан мени шаананың үтпас мен. Оон соонда мээн хей-аъдым улам кире берген, бо хүнге чедир бижикчи боон чор мен. 1959 чыл үезе боор, Парлалга хүнүнде (май 5) «Шынның» мурнуку үүлүнге база демдеглеткен мен.

1950 чылдарның ортаа үеинде «Тываның аныяктарынга» хелемечи, оон соонда литажылдакчы болуп ажылдап чораан мен. Журналистика талазы-биле менээ хамааршытыр характеристика бээрин «Мемориал» иштилелиндилээрге, Журналистер эвилелиниң бир харысалгалыг ажылдакчызы: «Кежигүн эвес кижи-дир» —дээш, кызыдырла ойталаан болду. Мынчап кээрге журналист дээрге-ле оон парлалгага киржилгезиндеп эвес, а оон кежигүн, кежигүн эвезинден хамааржыр болганы ол ышкажыл!?

Журналистерге хүндүлүг аттарны тыпсыр дугайында шиитпир хүлээп алза, хамыктың мурнунда чогум-на журналистер деп кымнарыл дээрзин парлалгага чеже чылдарда, кайы-хире үлүг-хүүзүл киирип чораанын тодарадыры чугула деп бодаар мен.

Михаил ШУР-ООЛ.
Хоочун бижикчи.

Ажыктыг болур чадавас

СИЛЕР МЕҢЭЭ ААС-КЕЖИИН ХАЙЫРЛАДЫҢАР

«Содействие» солуннуң сөөлгү номерлериниң бирээзинге «Вы подарили мне счастье» («Силер меңээ аас-кежиин хайырладыңар») деп эге-биле Зинаида Сергеевна Горелованың дугайын, аңаа эмнеткен, экирээн кижилериниң үнелелериниң допчулалыр, бо чылын оон барын өөренип чораанын «Өлүм чок Кара-Орду Лотос» деп эксперименталлыг парапсихологиянын Делегей төвүнден «Силерге кайгамчыктыг энергетика бар-дыр үе эрттирбейн, оонарны башкарып өөренинер, ынчан Силерни кайгамчыктыг хуулгаазыныг эмчи-домчудур деп, кижилер дораан көре бээлер.. Силерниң күүжүнер Силерниң холунда-даа-дыр» деп үнелели компьютер даамчыштыр бергенин А. Мельниковтуң фотозу-биле биоэнерготерапевт, дээди чергеник улусчу эмнекчи-экстрасенс, делегей категориялыг гипнотизер З. С. Горелова солуниуң юбилейлиг номерин бодуңун энергизы-биле домнап октаан дугайын бүдүн арынга паралаан. Оон ангыда солун бодуңун ол-ла номериниге Зинаида Сергеевна август 29 биле 30-да мурнунда Политчыры-ышкын бажыңына эмнелге-кадыкшыл сеансылар кыдырын чонга чарлап парлаан.

«Содействие» — «Деткимче» бир чылдыг юбилейин чап чаа эттирген-даа бол, элээн сургажаан ук солунга бүзүрээш, чон-даа эндерик боор дээш, олче далаштыг базыптым. Чеде бээримге, чон-даа эвээш, бир-ле шыпшын чүве. Баштайгы хүүнүде 10 шаа, даартазында 20 шаа кижи чыылган, оон ужурундан 15, 18 шактардагы сеансылар ол хүннерде болбаан. Ынчангаш «Шынның» номчукчуларынга бо дугайын дыннадырын редакциядан дилеп, моңу бижидим. З С. Горелова дараазында сеансыларны чонга парлалга, радио, телевидение дамчыштыр чарлап тургаш, сентябрь 4-5-6 хүннеринде Культура төвүнге (мурнуда Политчырыдыышкын бажыңынга) эрттирер күзелин ынчан аңаа чыылган чонга дыннаткан.

Дыка хей тыва, орус кижилер Кызыл, Абакан, Ак-Довурак, Чадаана хоорайлардан, Бай-Хаак, Кызыл-Мажалык, Кызыл-Тайга суурлардан болгаш өске-даа черлерден боттарының үнелелин, өөрүп четтиргенин «Содействие» солунда илереткен чорду. Ында кирбээн четтиргениниң өөрүшкүзүн илереткен үнелели Зинаида Сергеевнада барык нин кыдыраш хире. Солуннуң шөлүн, аңаа киирзе чогуур материалдарның хөйүн бодааш, олардан чүгле ийини борга киирейн. «Мен, малчын Ховалыг Делгер-оол, үнүм багай, чугаалап шыдавас апарган, 8 чыл чедип тур мен. Ам чугаалаптар эпардым. Ынчангаш Зинанда Сергеевнага өөрүп четтиргенимни илереп тур мен». (Бо кижи кайда чурттап турарын, кажан бижээнин айытпаан). Ак-Довурак хоорайнын Юбилейная кудумчуңун 10 дугаар бажынын 64-кү квартиразында Татьяна Саая мынчаар бижээн: «Мен халалыг астма-бронхиттен аарааш, бодум бергеден, эмчилерге эмнедип турган мен. Чүгээртээш, катап аарый бээр. Бо эмчиге эмнедип, 5-де сеанс эрттиреримге, тыныштаарым чүгээр апарды. Мындыг магалыг эмчиге өөрүвес аргам чок болду».

Сеансылар үезинде олурган аарыг кижилер удуп, дүжеп-даа, агаарга үжүп-даа турганнар, үйгузу болгаш чемге хөөнү өкижээнин, уруг-дарыының келдирлээри, тыртары, сиоплээри эттингенин болгаш өске-даа экирээн дээшкиннерни ол кыдыраштарда хөйну бижээнин номчудум.

Өөрээн сеткилдин үнелелгиндеп болгаш «Өлүм чок Кара Орду Лотос» дээр экспериментпарапсихологиянын Делегей төвүнден бергеп алган өзүзүнүң үнелел-шынзылга бижининден ап көөрге, З. С. Горелованга бүзүреп, аңаа эмнедир болза, черле ажырбас деп билдим. Чигзиннер болза эмнедип, шепеп-даа болгай-ла. Ол эмчи аарыг кижилерге дузалаар дээш аажок кызып ажылдап турарын, чамдык кыргаң, аарыы берге, амыдыралы чегей, түремик кижилерни эмнээнинге бодуу өөрүп турарын кыдыраштарында бижээнин көрдүм. Бо хире бүүдүг ол кижи амга чедир ажылдаар чер чок, бодуу-ла мунганып чорун турары дыка хараадаанчыг-дыр. Кызыл хоорайнын эрге-чагырга черлери моңу көрүп, дузалаза кандыгыл, бо дээрге чонуң социал камгалалыңга хамаарышкан чугула айтырыг ышкажыл.

Кыргыс ДИИГА.

АРЖААНГА «ЭЖИНГЕНИМ»

Чурттаргада үүү-даа турган-лаар чүве-дир ийни. Бир мындыг хөөтүг төөгүнү эжим чугаалап берди. Хөөреп турда ат болган кижи боор:

— Черле аалдаарынга дыка-ла ынак кижи боор мен. Үргүлчү бир-ле черде тоган чораан боор мен. Бо удаада Бии-Хем кожуунуң Аржаан суурунга чеде бердим. Адыр, эгезинден. Ынчан август 21-де ийи эжимниң нелдирзинин аттары Чойгаана де даан, шуут амыр, эртем-биле чедип алган дипломнарын «чуур» дээн, чаңгыс хөрөөм-не ол. Менде үүү боор, эртен 9 шакта чаза кеттинипкеш, автовокзалга чеде бердим. «Кижи бажи кизирт», билет чоп турар боор, чамдык чолаачылар акша-мөңгүнүү берип каарга, олуртуп алырын билир болгаш автобус маңаа олур бис. Бис дээрге ол ийи Чойгааныаның бирээзи-биле мен. Өскези аалында белеткенип турган. «Бир эвес бис ийи келбейн баар болзувусса, шупту чүве буурап дүжер» — деп-ле, Чойгаана халактап олур. Ынчан олуруувуста, автобус дишкен соонда, хамык улус дүвүреп-ле үнүп. Бис база-ла тура халышкаш, маңнап-ла кагдывыс. Билеттиг, билет чок чонум мурнун хунаашкан, иткилежип, алгы-кышкызы төктүп-ле тур. Билеттиглерни автобусче киирип чадаан, хөөкүй чолаачының бажы ыжыл, контролернуң боску тунуп, дер-бүзү төктүп, хорадаанындан арны мычык кызыл апарган турган-дыр ийни. Арай боорда чүгле билеттиглерин киирип алгаш, кассириис билет чок улусту алгырып-алгырып кончуп шаг болган дивес силер бе. Кассир дүжери билек, эжик хаглы берди. Ол аразында билет чок улустар маңнажып баргаш. оруккa туруп алдылар. Автобузувус-даа шимчеп-ле үнүп. Бир эвес бир оол амгы үеним «хайыраан боттаарын» көргүзер дей бербээн болза, чолаачывыс ап-даа алыр турду ыйнаан. Автобус оруунга турып алган дивес сен бе. Хорадаан чолаачы үүү боор, үш-бажын чире-чара согарынга чедир кыжаныл кыжаныр, тура-даа дүшпейн, халдып чорупкан. Үжен шаа кижи бичии автобузувустуң чочанайнын чорун бар чыдарын көрүп артып калган бис.

Че, оон үүү боор, күзел күштуг, Абакан — Кызыл арызынга машиналар халывас эвес дээш сөөртүүп алгаш, орукче базыпкан бис. Чеде бээривиске, чоп куруг боор, ында база кижи эндерик. Таптыг-ла 10 шак чедип бар чыдырда келгеш турган болзувусса, чүгле 2 шакта барып шагдаалар машиназы халдып келгеш, олуртуп алган. Бир эвес бичии-ле турган болзувусса, аштап-суксааш, аңаа орукка-ла сөөгүвүс салыптар турган боор бис. Чиир чем үүү-даа албаан, күп-куруг, арга чадаарда, чаныыста КАИ постузундан диленип чеде бээривиске, чүзү-даа чок. Оода-ла хлеб карты безин чок орар улус болду. Машиналарың чолаачылары хоңдары-биле өрү-даа, кудуда, кызыыыче, кайнаар-даа айтыр улус болду — оон эрте-ле бээр. Бисти көргеш, хөк бодап турганнары боор.

Аштап-суксаанывыстан машинага олурган дораан үйгу төктүп-ле келген. Соганайныг чораан, Туранга чедип келген бис. Улаштыр мырынай амыр болган де. Аржаанга чедир «Жигулиге» чымчаннадып четкен бис. Аңаа олурарывыс бетинде мырынай хөктүг чугаа болган де. Чаныма олурган угбам: «Оодала «Своротокка» чедирин каар болза» — деп бо. Чиктигиипп: «Орукка достунуп, түреп чораанындан угааны баларай бергени ол бе? Своротоок Кызылда ийик чоп» — деп боданып олур мен. Ынчан олурумда, чаныыста олурган угбаларым, акыларым база деткин, «харыы де даан» дижи бердилер. Бо канчан барган улустар боор, шупту-зунуп угааны орта чоор бе деп алаң кайган ор мен. Ынчалза-даа ыыттавадым. Кажан машинага олурупкан, чоруп бар чыдырыыста, билдине берди. Аржаан суурже эөптер орук белдири бар үүвес-дир, оозун. Своротоок деп турганнары ол чүве-дир.

Суурга кээриивиске, 4 шак чедип турган. Машинадан дүшкеш-ле, хериминиң эжин көк бажынче базыптывыс. Кирип бар чыдырыыста, ийи бичии уруг бистерни үткүп алды. Бажынче кире бээриивиске, Чойгаанавыстың алгы-кышкызы төктүп-ле эгелээн. «Чедип кээр деп бүзүреп турдум» — деп-ле. Ийи авашкының белеткелиниң кидин түлүк үези. Кысказы-биле чугаалаарга, 7 шак ажып, 8 шак чедип турда, эш өөр-даа чыглып-ла эгелээн. Эн сөөлүнде суурунуң хүндүлүг улуг Сашкызын маңааш, 9 шак чедир олурган бис. «Чадаа кааш дипломувусту «чуп» кириптивис. Элээн болганда, аалчыларывыстың чугаа-соду үнүп эгеледи. Туалет маңнаар улус-ла көвүдээн, аъшчемниң кандызын чок дээр. Ынчалза-даа аныяктары шоолуг эвес, башкыларындан эпчоксунганы-ла ол боор. Улуг улустар оны билгеш, культурлуу аажок бисти арттырып кааш, боттары үнүп чорупту-лар. Сөөлгү башкывыстың тавангайы эжик артынче караш дээри билек-ле, аныяктар дирлип үнгеннер. Көжүй бергеннери шимченип-ле, эдхере тыртынып-ла эгелээн. «Шофёрувус» соксаал чокка кудуп-ла тур. Чоорту эзенгивис дыңзыл, «изиг-изиг» чугаалажы берген бис. Ырлаар кижи ырлаан, анекдоттаар кижи анекдоттаан. Стакаада арагаже киир суп алган турган ромбигивистиң будуу адырлып эгелээн. «Эстин» хайлы бээр ийнаан, «чидир» ижиптерийн-не дээш коотканывыстан ужулгаш, ыыжап кагдывыс. Дан бажынга чедир хөлээш, аалчыларывыс тарап чаа бердилер. Бис уш, канчаар боор, удуп чыдып алдывыс. Эртен туруп келгеш, база-ла белеткенип эгеледивис. Бо удаада Чойгааналарымның чаңгыс классчызы Алёнаның төрүттүнген хүнүнче чалаткан бис. Кежээ 7 шак чедип орда, аваазы-биле дөрт кижи базыпкан бис. Беш шакта кээр турган, орайтаан боор бис деп эпчоксунуп чугаалажып тура чедип кээриивиске, кым-да чок. Бир хире шак болганда, өске чаңгыс классчылар, дөрүл-төрел чыглып келдилер. Улуг аалчыларывыс хөй кезии элээн ийнй берген. Чаңгыс классчылар биле улуг улусту ийи чаа, ийи ангы өрээлге олурткаш, байыр чедириишкинниг чечен-мерген сөстери-биле Катя кежээни ажытты. Суй белек-даа арбын болган: кедер хеп-сындан эгелээш, алдын-мөңгүнге, француз духнге чедир шупту бар. Бо кежээнин «шофёр» мырынай шуут амыр де даан. Дашканы ишкеш, салып безин четтикээнде, катан долуп-ла турар. Бисте үүү боор, ойталаар деп чүве бо үеде бар эвес, «келереп-ле» тур бис. Дөө ол өрээлде орар кырган акы-угбаларывыстан чыда калбадывыс. Ижин-хырынны шартайты чемненгеш, ам арткан чемиисти алгаш, өскээр бажынга баар кылдыр дугуруштувус. Бо удаада биске бажын хостан бербеилер— ынчангаш чоруурувус ол. Аленавыстың ада-иезиэ элээн шыгыы болганында ол боор. Каш аныяктар сөөртүүнүп алгаш, акызы кижиниң бажынче чоруптувус. Маңаа келгеш, мырынай элээн дыңзыг берген бис. Карангы, бичии удуур өрээлге бөкперлежип алгаш олурувуста, эжикти кизиредир соктап-ла эгелээн. Кортканывыстан кезек када хоруй берген бис. Оон тура халаан мен дивес сен бе? Эжикче чоокшулап бар чыдымда, сонга шилип «кангырадыр» чара-ла берди. Канчангаш-ла көрүптер дээримге, хөрээ чанагаш кижи дүрзүзү кирип олур-ла. Уруглар алгы-кышкызы-биле үне халышкан, ооллар безин бажынга артпадылар. Шупту тоо быдарадыр халып чорупкан. Демги акывыс штакетник туткан сывыртаныр тур-ла. Чаасканы чада кырында бараан хараан кижи дег, тур мен, үүү боор эвес дээш. Кысказы-биле чугаалаарга, эжим Аленаның акызы хөлзеп турган болган. Бодуңун бажыңынче кирер дээрге, бис кирбээн болган бис. Сөөлгү сактыр чүвем — оон соонда шупту оожургап, катап-ла хөглей берген бис. Оон соонда шуут билбестээн-дир мен, ат болган. Тыва арага бодунуун алгаш барган. Эзирик угааным-биле чанар мен деп бодап келген хевирлиг мен. Бажыңдан үне халып кээримге, чадаг-терге тур ийни мон, Өске суурда мен деп чүвени уттувуткан хевирлиг мен. «Чоп чадаг кылаштаар ужурлуг кижи мен» — деп бодалбиле тергени муна каапкаш, халдып-ла кагдым. Чежеге дээр чорун келген мен, билбес мен, сагыжымга бир-ле улуг доңну ажыл кел чыткан, хемче, кирген ышкаш болдум.

Чаныр бар чыткаш, Енисейже кирген-дир мен деп бодапкан мен. Эштип-ле эгеледим. Холумну бир кедүргеш, сугже киир сугарымга, черге дээпкен де. «Бо Енисей мынчаар сыгай бергени ол бе азы мээн ескеним, улуум кончуг бе деп бодал-биле сергей чаштап келдим. Кончуг улуг Енисейим кайда дээр сен. Бир шалбаанын кыдынга бичии хөмүрлүг элээн төп каан, ону үстүргеш, барып дүжерде, Енисейже кирип бар чыдар кылдыр бодаан болдум. Аажок-ла эжингеним шалбаамны көргеш, чексинерим канчаар сен. Шуут шымнып кире берген кижи-дир мен ийни. Арны-бажым, эрним курут малгаш, чылганырымга, элезиннер кыйыраар. Сугга душкен өрге дег хөк мөөн, бажым дүгүнден, хевимден суг шаалаар. Кеткен хеп көөр арга чок. Ыглаптар часкан болбазык мен бе? Эштерим көргеш, бар шаа-биле алгырып-алгырып каттыржырлар. Иштики хевимден бээр кара чүве-дир ийни. Эът-кежим безин. Бодумдан чексинеш, кускум-даа кээр, кирер чер тыппайн турдум. Ол-ла турган черимге, кудумчу ортузунга чанагаштангаш, эштериниң хевин кеткен болбазык мен бе.

— Аржаан суурнуң «аржаанынга» эжинген ышкажыл сен. Черле харын солун кижи эвес сен бе?

Бир эвес мен ужуралдарым чугаалай бээр болзумза, бегүн-не төнмес. эжим. Оон соонда база бир мындыг таварылга болган. Ынчан бистер база... че, азы сөөлүнде болзуп, сен мырынай аксын ажып алгаш олурып турып бердиң, ажылда..

Черле солун кижи боор. Бичии солун-даа эвес болуушкунну дыка солун, дыннангыр кылдыр чугаалай бээр. Мен-не ынчаар чугаалап, дамчыдып шыдавас хевирлиг мен. Азы кым билир ону... »

Хөй-Хаак ТЕРЕ.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПАРЛАЛГА ЧАГЫЛГАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Россия Федерациязының Дээди Совединиң парлалга аймаан 1993 чылга уткуштур чагыдары эгелээн:

— «Россия Федерациязының улус депутаттар Съездизиниң болгаш Россия Федерациязының Дээди Совединиң ведомостилери» (индекс 73046, айда 4 удаа үнер, бир айда чагыдар өртээ 4 рубль 50 көпеек, 6 айда—27 рубль);

— Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларының чыындызы (индекс 73355, айда 1 удаа үнер, бир айда чагыдар өртээ 15 рубль, чартык чылда—90 рубль);

— Россия Федерациязының хоойлужудулга актыларының тайылбыр-биле кады парлаар чыындыларының тематиктиг үндүрүлгелери (индекс 73394, 2 айда 3 удаа үнер, бир айда чагыдар өртээ 30 рубль, 6 айда—180 рубль).

Чер-черде харылзаа бүдүрүлгелериниң чарыгдалдары айыткан өртектерде кирбээн.

Харылзааның чер-черде салбырларында чагылганы кылып турар.

ЧАГЫГЛАРДАН КИИРИНЕР

«Азия-Тур» деп каттышкан бүдүрүлгениң чанында ГРАФ деп компанияның филиалы таныалап кылган болгаш парлалга продукциязы бүдүрер, шыларының база кылганының талазы-биле онзагай таныларны болгаш штампыларны кылыр талазы-биле чагыгларны хүлээп ап турар. Чагыглар 2-ден 10 хонуг чедир хуусаа дургузунда күүсеттинер.

Бо талазы-биле дараазында адреске көр: **Кызыл хоорай, Кызыл партизаннар кудумчузу, 28 дугаар бажың, 3-кү өрээл. КБ «Азия-Тур», тел. 3-25-50.**

* * *

Минусинскиниң бухгалтер школазынга 8 ай өөренгеш, ниити оргумак эртемниг баазазынга тускай оргумак эртемниг дипломун ап болур. Өөредилге төлевирлиг, киреде экзамен дужаавас. 9 класс доосканнарны үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш агроүлетпүр комплексиниң бухгалтери мергежилдиг кылдыр белеткээри-биле база хүлээп ап турар.

Школаның адреси: **662800, Минусинск хоорай, Кызыл партизаннар кудумчузу, 11. Телефону 2-06-08.**

Кичээлдерниг эгелээри 1992 чылдың сентябрь 15.

«ВС» категорияның чолаачыларының хүндүскү, «Д», «Е» категорияларның чолаачыларының кежээки өөредилгелиг курстарынга чыылданы «Тыва автотранстын» өөредилге-курс комбинадының Чаданада салбыры чарлап турар.

Кичээлдер бо чылдың сентябрь 7-де эгелээр.

КҮРЭТ-ХӨРЕҢГИНИҢ ЧАРЛАЛЫ

Тыва хамааты тудуг трестиң чедир туттунмаан тудуг кезектер болгаш конструкциялар заводунуң кол хөреңгилерин болгаш объектилерин садар дугайын Тыва Республиканың Күрэт-хөреңги комитеди чарлап турар.

Немей тудуглуг столоваяның өртээ 64592 рубль;

механиктиг цех бажыңының —264000 рубль;

бетон кылыр цех бажыңының— 88000 рубль;

бетон холуксаазын кылыр белдирниң, вагон-контейнернинг, демир-бетон белеткээр черниң — 207694 рубль.

Комитеттиң адреси: Кызыл хоорай, Советтер бажыңы, кабинет № 433, телефону 3-75-20.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Полицейская хватка» (АКШ) 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), **Видеозал: «Обреченный на одиночество»** 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Крепкий орешек» (2 сериялыг) 15.20 18.20 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000. АГАР САНЫ: «Тыва соцбаңы № 363305».

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Дээди Соведи болгаш Чаза. «Шын» солуннуң редакция коллективи.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (харысалгалыг секретарь), А. С. Дембирель (кол редакторуң оралакчызы), В. М. Сат, К. К. Сат (кол редакторуң оралакчызы), Ш. М. Суван, Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26 кол редакторуң оралакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; харысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчызы — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: улус депутаттарының Советтери, ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар — 3-34-19; — 3-34-98; улет-пүр — 3-34-49; 3-36-73; кедээ ажыл-агый — 3-41-16; культура болгаш үлүг өөредилгези — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; — 3-34-57; онулга — 3-34-39; — 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41, солун келбейн барганда — 2-32-75; бухгалтерия — 3-37-11.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодаалары редакцияның туруму-биле аңуушпейн барып болур. Айыттынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыннаттыглары дээш авторлар боттары харысалгалыг.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 27020 экз. Чагыг № 170.

Тыва Республиканың парлалга болгаш информация министерствозунуң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.